

SVĚT PODLE
AŠÉRY
TOMÁŠ HOUŠKA

SVĚT PODLE AŠÉRY

[illegible]

© Tomáš Houška 2025

Svět podle Ašéry
První vydání

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být reprodukována
bez předchozího souhlasu vydavatele.

Svět podle Ašéry
Tomáš Houška - 1. vydání. - Praha
Tomáš Houška, 2025
528 stran
ISBN 978-80-86065-50-2
(vázaná v tvrdých deskách)
ISBN 978-80-86065-51-9 (epub)
ISBN 978-80-86065-52-6 (pdf)

ISBN 978-80-86065-50-2

*Poděkování patří mé osobní
bohyni Gábině*

SILNÁ JAKO SMRT JE LÁSKA...
(Pís 8,6)

*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho,
aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.
(Genesis 1,27)*

Obsah

Svět podle Ašéry.....	1
Seznam zkratek.....	14
Abstract.....	15
Souhrn.....	16
Pár slov od autora.....	17
Úsvit bohů.....	21
Paleolit a kult bohyně matky.....	22
Rituál.....	33
Prostor, který odpovídá.....	37
Rituál v jeskyni.....	40
Nomádi.....	43
Turkické národy.....	44
Indoevropané.....	49
Zdomácnění koně.....	50
Kultura Jamnaja.....	54
Dobyvatelské tažení jako rituál.....	59
Šňůrová keramika.....	61
Hudba a liturgie u PIE.....	64
Védismus jako východní pokračování PIE.....	65
Zoroastrismus jako reforma PIE tradice.....	68
Saošjant jako vzor spasitele.....	70
Pozdější paralely k PIE migracím.....	72
Trosky zapomenutých kultů.....	73
Proměna, kterou zasel pole.....	74
Megalitická kultura.....	75
Zmizelé před-PIE kulty.....	78
Toponyma a vodní bytosti.....	81
Černé madony a kult Matky.....	83
Chartres.....	85
Malta.....	89
Etruskové.....	90
Keltové.....	92
Keltská liturgie a hudební paměť.....	93
Interpolace na základě distinktivních rysů.....	94
Illyrské a další balkánské kmeny.....	98
Před-PIE kulty které přežily.....	100
Baskové.....	100
Nuragická civilizace.....	102
Korzičané.....	105
Paghjella.....	108
Paghjella a intonace.....	112

Valašsko.....	112
Bylinkářky a bohyně.....	115
Portáši a hraničáři.....	119
Portáši a víly.....	120
Valašská hudba.....	122
Slunovrat.....	125
Gruzie a religiozita horských kmenů.....	127
Dali.....	129
Rituál a liturgie.....	134
Arménie.....	135
Otisk vlivů Urartu.....	135
Vahagn a Anahit.....	137
Folklór.....	142
Písně.....	142
Skrytý mýtus dvojice.....	144
Stíny Bohyně: ženské posvátno po zániku oltářů.....	148
Dísy: paní rodu a místa.....	148
Víly: liminalita a zkouška.....	151
Laminak: voda, most a hřeben.....	156
Arménská pohádka o Pari.....	159
Zkouška na prahu: víla, Medúza, Sirény.....	161
Časová propast v kruhu tance.....	163
Paví oko mezi póly: Tawûsê Melek.....	167
Jazyk hadů: od Tiamat k Medúze.....	169
Had ve Středomoří a na Blízkém východě.....	170
Had v indoevropské kultuře.....	171
Medúza.....	176
Medúzin kult.....	180
Andromedea.....	185
Okolnosti zapsání mýtu.....	188
Příběh Medúzy, Persea a Andromédey.....	190
Perseova výprava jako destrukce prahu.....	192
Mezopotámie.....	193
Božské páry Mezopotámie.....	194
Kosmogonický pár - Apsú a Tiamat (Enūma eliš).....	194
Genealogický pár – Enlil & Ninlil.....	195
Enlil a Ninlil.....	195
Atrachasisův epos.....	197
Rovnováha / léčba – Enki & Ninhursag.....	198
Vladařský pár – Inanna & Enki.....	200
Nergal a Ereškigal - když má i podsvětí svého krále.....	202
Gilgameš.....	202
Posvátný sňatek - Inanna a Dumuzi.....	203
Ašéra a Él.....	211

Býk Él.....	218
Bojovnice mezi nebem a prahem.....	219
Božská rodina: děti Ašéry a Éla.....	222
Baal Hadad – vládce bouře a deště.....	223
Anat – sestra i milenka, krutá i ochránkyně.....	223
Aštart (Ašstoreth) – láska a hvězdy.....	223
Mot – smrt a sucho.....	224
Yam (Jam) – moře a prvotní hloubka.....	224
Šapšu – sluneční soudkyně.....	224
Kothar-wa-Khasis – mistr dovedností.....	225
Resheph – oheň, nemoc a válka.....	225
Yarikh a Nikkal – měsíc a sady.....	225
Shahar a Shalim – bratři hvězd.....	225
Dagon – bůh obilí a země.....	225
Qadešu – posvátná rozkoš.....	226
Yabirlu (Yarib-El) – pastýř božích stád.....	226
Arsay – paní podzemních vod.....	226
Vnoučata Ašéry – dcery Baalovy.....	226
Božská rodina jako aspekty lidského nevědomí.....	227
Ašéra a Strom života.....	228
Strom jako kosmologický symbol.....	230
Hlas bohů.....	233
Ugaritské rituály.....	234
Chrámová hudba a hymny.....	238
hymnus k Nikkal (tabulka H6).....	238
Melodika a struktura.....	239
Ugaritské notace: hymny bohyním.....	240
Liturgie Éla a Ašéry.....	241
Rekonstrukce slavnosti Jarní Obnovy (Chag Chadasha).....	245
Shromáždění lidu u chrámu.....	245
Procesí.....	245
Epikléze.....	245
Invokace.....	246
Modlitba.....	246
Dramatizace mýtu – „Zima drží svět v zajetí“.....	246
Spojení božského páru.....	247
Vize obnovy.....	247
Zrod světla.....	248
Noční část – Mystérium a proměna.....	248
Ranní část – Zrození nového roku.....	249
Úlitba.....	249
Děkuvzdání.....	249
Obnovení smlouvy.....	249
Hostina a radost.....	250
Závěrečné žehnání.....	250

Přežívání v lidových zvycích.....	252
Transformace do pozdějších mýtů.....	252
Píseň písní.....	253
Interpretace.....	256
Píseň písní (s ugaritskými ozvěnami).....	258
Ašera a Bible.....	267
Kanán – dějiště našeho příběhu.....	268
Šalamoun.....	270
Předbiblické ugaritské texty.....	271
Tanach.....	280
Kritické vrstvy Tanachu.....	281
Genesis 1:1–2:4a.....	284
1. „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi“ (1:1).....	286
2. „Duch Boží se vznášel nad vodami“ (1:2).....	286
3. „Stvořil je jako muže a ženu“ (1:27).....	288
Midraš: Elohim – jméno obou aspektů božství.....	290
Genesis 2:4b–25 (druhý příběh stvoření).....	291
Strom jako brána.....	296
Ugaritská verze Genesis 2.....	297
Midraš: Plod, který nebyl ovocem stromu.....	299
Genesis 2–3 jako vtělení božského páru?.....	299
Ainur a Valar jako paralela.....	299
El a Ašera se vtělují jako Adam a Eva.....	300
Midraš: Elohim, kteří se stali Adamem a Evou.....	301
Hymnus o Elohim, kteří se stali Adamem a Evou.....	301
Motiv Hada tentokrát v Bibli.....	302
Cherubíni.....	304
Genesis podle Jana.....	304
Genesis 5.....	306
Midraš Bůh v obrazu muže a ženy.....	308
Genesis 12-25 Abrahám.....	308
Lidská oběť jako starověký rituál.....	312
Mytické paralely – obětované dívky.....	315
Oběť z antropologického hlediska.....	317
Žalmy.....	318
Jak je zpívat.....	320
Popření bohyně.....	323
Jošiášova reforma: konec starého světa.....	324
Nalezená kniha.....	328
Ekonomika víry.....	329
Jak radikální to bylo?.....	330
Král a jeho ambice.....	331
Návrat z Babylonu.....	332
Dualismus dobra a zla.....	335

Andělé a démoni.....	336
Posmrtný život a eschatologie.....	336
Mesiášská očekávání.....	336
Apokalyptická literatura.....	338
Skrývání bohyně.....	341
Scénář tajného rituálu Ašéry (matky nebes).....	345
Úvod: Večer před novem / jarní rovnodenností.....	345
Hlavní část rituálu: Obnova lůna světa.....	345
Závěr: Svítání a zasvěcení.....	346
Tanit.....	349
Ikonografie a symboly.....	352
Nápisy a archeologické doklady.....	353
Písemné texty.....	353
Rekonstruovaný kultický rituál bohyně Tanit (Kartágo, cca 5.–2. stol. př. n. l.).....	354
Transformace kultu po pádu Kartága.....	355
Juno Caelestis.....	356
Křesťanství.....	363
kosmická oběť.....	364
Sebeoběť.....	365
Ježíš a monoteizace.....	370
Gnóze.....	371
Různé gnostické proudy.....	374
Gnostické zdroje.....	377
Píseň o Perle.....	380
Eón v gnozi.....	383
Midraš: Kapka a Eón.....	384
Sofie – tvář ženského principu v gnózi.....	385
Midraš o Sestupu Matky Světla.....	389
Valentiniánský gnosticismus.....	390
Setovský gnosticismus.....	391
Další emanace ženského principu.....	392
Kataři.....	393
Gnostická kosmologie a ženský princip.....	393
Otčenáš.....	394
Midraš první: K první větě Otčenáše.....	398
Midraš druhý: O Božstvu jako Otcovství i Mateřství.....	398
Midraš třetí: O chlebu každodenním.....	399
Midraš čtvrtý: Zpěv na motivy Otčenáše.....	399
Ašera a Marie.....	401
Obcházení kapličky.....	404
Ikonografika.....	406
Sloupy a monolitické sochy Marie.....	409
Mariánské kapličky – ženské svatyně ve veřejném prostoru.....	409

Strom Ašérin vs strom Mariin.....	410
Mariánské tituly a starověké analogie.....	412
Mariánské zpěvy.....	415
Sub tuum praesidium.....	415
Alma Redemptoris Mater.....	417
Salve Regina.....	417
Ave maris stella.....	417
Lidové písně a poutní zpěvy (14.–18. stol.).....	419
O sanctissima.....	419
Libri vermell – Marie a Ašéra.....	421
Stella splendens in monte.....	422
O Virgo splendens hic in monte celso.....	424
Laudemus Virginem.....	425
Ašéra skrytá v Kabale.....	429
Šechina.....	433
Noční královny.....	441
Mahlat / Machalat – matka démonů.....	444
Ejšet/Íša(t) Zenunim.....	444
Na' amáh.....	447
Agrat bat Mahlat.....	448
Lilith.....	452
Dva texty stvoření – a rozštěpená žena.....	454
Midraš o první ženě.....	455
Midraš o zapuzené matce a jejích dcerách.....	457
Psychologie stínu.....	459
Démonky jako projekce vytěsněného ženského pólu.....	462
Kladivo na čarodějnice.....	467
Malleus Maleficarum - kniha, která uzavřela kruh.....	469
Ne kacíř, ale čarodějnice.....	470
O ženství, noci a obrazu nepřítele.....	471
Medúzin pohled a strach ze stínu.....	472
Dehumanizace skrze kategorizaci.....	473
Logos bez těla.....	474
Sekularizace jako převlek.....	476
Zrcadlo partnera.....	477
Negace jako forma identity.....	481
Mýtus v turbulentních časech.....	485
Turbulentní svět.....	486
Digitální nomádství.....	490
AI jako „čistý logos bez těla“.....	491
Co způsobil bůh bez ženského aspektu.....	492
Proč nás tradiční svátky už neoslovují?.....	493
Městská spiritualita.....	494
Mycelium budoucnosti.....	495

Znovuzrození božského páru.....	496
BIBLIOGRAFIE.....	498
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	505
Rejstřík pojmů.....	508
O autorovi.....	522

SEZNAM ZKRATEK

BMAC – *Bactria–Margiana Archaeological Complex* („oxská civilizace“):

eneolit/bronze ve Střední Asii (Baktrie, Margiana), cca 2300–1700 př. n. l.;
důležitý styčný bod pro rané indoíránské vlivy.

cent (c) – *logaritmická jednotka ladění*; **1/100 půltónu** v rovnoměrné temperaci
(oktáva = 1200 centů). Pozn.: neplést se stupnicí „C“.

DSS – svitky od Mrtvého moře

EI – *Indoevropané*, indoevropský

ETCSL – *Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (Oxford): online korpus a
překlady sumerských textů.

JAOS – *Journal of the American Oriental Society*: recenzovaný vědecký časopis pro
Přední východ/Asii.

JSTOR – digitální **archiv vědeckých časopisů a knih**; stabilní citační úložiště (často
se cituje přes trvalé URL/DOI).

just intonace – „čistě“ ladění podle **poměrů malých celých čísel** (kvinta 3:2, tercie
5:4 atd.); oproti rovnoměrné temperaci zní konsonance čistěji.

KTU – *Keilalphabetische Texte aus Ugarit*: standardní katalog/edice ugaritských textů
(citace typu **KTU 1.23**).

maqām – blízkovýchodní **modálně-melodický systém**; skládá se z dílčích útvarů
(*jins*), pracuje i s mikrointervaly a „cestou“ (*sayr*) v rámci modu.

modalita / modální intonace – způsob organizace tónů do **modů** (ne do „dur/moll“
tónin), s vlastní finální tónikou, typickými kroky, kadencemi a intonační logikou.

PIE – *Proto-Indoevropané*, proto-indoevropský

Tanach / Tanakh – hebrejská Bible (to, co křesťané nazývají Starý zákon); akronym
tří částí:

T (Tóra) – „Zákon“ / Pentateuch, pět knih

N (Nevi'im) – Proroci (bývalí i pozdější)

K (Ketuvim) – Spisy.

Zkratky pentateuchálních vrstev (dok. hypotéza)

J – Jahvista (10.–9. stol. př. Kr., jižní Judsko): vyprávěcí, antropomorfní Bůh (JHWH
už od Genesis), poezie a živé dialogy.

E – Elohista (9.–8. stol. př. Kr., severní Izrael): Bůh jako *Elohim* do Zjevení na Sinaji,
zprostředkování přes sny/anděly, důraz na proroky.

D – Deuteronomista (7.–6. stol. př. Kr.): jádro Deuteronomia a „deuteronomistické
dějiny“ (Joz–Sd–1–2 S–1–2 Kr); centralizace kultu, smlouva/zákon, polemika
proti Ašeře a baalismu.

P – Kněžský pramen (6.–5. stol. př. Kr.): kosmický řád, genealogie, svátky, kultická
pravidla; Gen 1, stánková tradice, čistota/oddělení.

H – Zákon svatosti (součást P; Lv 17–26): „Buďte svatí...“, etika svatosti a sociální
přikázání.

R – Redaktor/ři (vícestupňová redakce): spojení a harmonizace starších vrstev (často
se rozlišuje RJE, RDtr, RP).

Poznámka k metodě: Datace, rozsah i samostatnost J/E jsou v současné bibliotice
diskutované; někteří badatelé místo J/E pracují se souhrnným **non-P**
(nekněžské) vs. **P** a rozlišují **Dtr1/Dtr2** u deuteronomistické redakce. Zkratky
zde používám jako orientační analytické nástroje, nikoli jako absolutní fakta.

ABSTRACT

In the beginning there were two.

This book follows the long story of the divine pair—from Paleolithic Venuses and sacred groves through the Ugaritic El and Asherah to biblical redaction, the Kabbalistic *Šechina*, Gnosis, Marian devotion, and proposals for present-day ritual.

It argues that Ancient Near Eastern and Indo-European worlds did not center on a solitary god but on a **relational grammar**: heaven and earth, fire and water, voice and body. Divinity bore equal masculine and feminine aspects.

Methodologically, the book links comparative philology, archaeology, and ethnomusicology with “performative archaeology”: it uses natural just intonation and modal systems as tools to let ancient rites be heard again. The book devotes great care to the practical aspects of performing early music, relying on preserved written sources compared with ethnomusicological material.

A reconstructed Ugaritic liturgy (procession, epiclesis, sacred marriage) is set in dialogue with living residual mountain traditions of Europe (Basque Country, Corsica, Wallachia, the Caucasus) well as the Middle East.

The second part reads the Bible diachronically (tracing the feminine aspect of divinity in the Tanakh, Josiah’s reform, Wisdom and apocalyptic literature) and follows how the feminine sacred moved from altars into households, from a personal name into symbol – reappearing as the *Šechina* and later as Mary.

The conclusion offers a contemporary ritual grammar (“*musica humana*”) for cities: embodied voice, shared pulse, and the thresholds of the seasons.

Creative passages are explicitly marked as reconstructions; citations follow Chicago style. The aim is modest: not to restore a lost cult, but to show how music, myth, and landscape still remember the divine pair—and how that memory can help heal today’s polarities.

Keywords:

Asherah, El, Ugarit, sacred marriage, *Šechina*, Marian devotion, Indo-European myth, pre Indo-European myth, goddess, divine couple, just intonation, modal chant, performative archaeology.

SOUHRN

Na počátku byli dva.

Kniha sleduje dlouhý příběh božského páru—od paleolitických Venuší a posvátných hájů přes ugaritského Éla a Ašéru až po biblickou redakci, kabalistickou Šechinu, gnózi, mariánskou zbožnost a návrhy pro dnešní rituál.

Ukazuje, že staroorientální a indoevropský svět nenesly „jednoho“ boha, ale **vztahovou gramatiku**: nebe a země, oheň a voda, hlas a tělo. Božství mělo rovnocenný mužský a ženský aspekt.

Metodicky kniha propojuje komparativní filologii, archeologii a etnomuzikologii s „performativní archeologií“: přirozené (just) ladění, modální intonační systémy používá jako nástroje, jak **nechat znít** staré obřady. Velkou péči věnuje praktickým aspektům provozování staré hudby opírající se o dochované písemné zdroje srovnávané s etnomuzikologickým materiálem.

Rekonstruovanou ugaritskou liturgii (procesí, epikléze, posvátný sňatek) staví do dialogu s živými reziduálními horskými tradicemi Evropy (Baskicko, Korsika, Valašsko, Kavkaz) i Blízkého východu.

Druhá část čte Bibli diachronně (Rozbor otisků ženského aspektu božství v Tanachu, Jošiášova reforma, moudrost a apokalyptika) a sleduje, jak se ženské posvátno přesunulo z oltářů do domácností, z vlastního jména do symbolu – znovu se objevuje jako Šechina a později jako Maria.

Závěr nabízí současnou rituální gramatiku („musica humana“) pro města: ztělesněný hlas, společný puls, prahy ročních dob.

Kreativní pasáže jsou zřetelně označeny jako rekonstrukce; citace podle Chicago. Ambice je střizlivá: nechce obnovit ztracený kult, ale ukázat, jak si hudba, mýtus a krajina dodnes pamatují božskou **dvojici**—a jak tahle paměť může léčit dnešní polaritu.

Klíčová slova:

Ašéra, Él, Ugarit, posvátný sňatek, Šechina, mariánský kult, indoevropská mytologie, před-indoevropská mytologie, bohyně, božský pár, přirozené ladění, modální zpěv, performativní archeologie.

PÁR SLOV OD AUTORA

Materiál na tuto knížku jsem po fragmentech sbíral trochu přes 30 let, dlouho většinou bez představy, že je to materiál pro knížku (používal jsem to prostě jako své pracovní poznámky v době kdy jsem učil a pro své středověké zpívání).

Spouštěč, proč jsem to všechno setřídil a napsal právě teď a právě takhle, byl moment, kdy jsem vymýšlel jméno pro kapelu a vzpomněl jsem si na bohyni Ašéru. I já jsem na ní dávno zapomněl, byla to dávno zasutá vzpomínka na starověký blízkovýchodní panteon. Ale když už člověk uvažuje o tom, že po ní pojmenuje kapelu, jde si přečíst, jestli to dává smysl. A jakmile jsem se začel, spojila se mi řada témat a poznámek a uvědomil jsem si, že tu knížku musím napsat právě takhle a jejím středobodem udělat právě Ašéru.

První záplava poznámek se mi léty genericky vytvořila při sledování, jak zvláště asymetricky je naše kultura nastavená. Udělejme malou inventuru: Deuteronomium (Bible): muži $\approx$ 23, ženy = 1 (*Miriam*). 1 Par 1–9: devět kapitol rodokmenů: Mužských jmen 1174 : ženských 42 (poměr 28:1!). Kosmas, Kronika Česká: muži $\approx$ 230, ženy $\approx$ 25, Zbraslavská kronika (Chronicon Aulae Regiae): muži $\approx$ 500, ženy $\approx$ 45, Dalimilova kronika: muži $\approx$ 170, ženy $\approx$ 20. A stejně i dalších kronikách: Měl syna Jana (ten udělal to a to, žil tehdy a tehdy...), syna Bořivoje (opět odstavec informací) a podobně mnoho textu o dalších dvou synech. A na konci nedůležitá poznámka „*A pak měl ještě čtyři dcery*“. Bez uvedení jména, bez ničeho, prostě čtyři anonymní dcery, které v očích kronikáře nebyly hodné další zmínky.

Copak nikomu nebylo jasné, jak velký vliv na život a práci každého takového muže měli *oba* jeho rodiče (matka většnou nejspíš dokonce ještě větší než otec) a jeho manželka? A že panovnický pár nutně musel pracovat jako tým? (Pro což mezi řádky najdeme v historii mnoho důkazů.) Docela by se slušelo v tom smyslu přepsat naše dějepisné učebnice.

Možná ten příběh byl úplně jinak a nejspíš to souvisí.

Píšeme a organizujeme hry, jejichž velká část je historická a vyskytují se v nich historické postavy. A tam je to signifikantní. Najít zajímavé mužské historické figury, které budou mít plný a zajímavý herní obsah je snadné. Pokud jde o jejich ženské protějšíky, tam si skoro vše musíme většinou vymyslet a slušně při tom blafovat a ohýbat historické realie. Jednak o těch postavách vlastně nic nevíme, a co víme, jejich životy nebyly nic moc zábavného, co by si dnešní hráčka larpu chtěla zahrát.

S larpem souvisí i další zkušenost: Ve hrách je běžně možné zahrát si tzv. crossgender, tedy opačný gender. Muž hraje ženu a žena mužskou postavu. První případ je málo obvyklý, spíš výjimečný. Druhý je velmi častý. Ženy rádi hrají mužské postavy. Je to nějaký symptom krize ženské identity? Možná do určité míry ano. (Aspoň té identity, kterou jsme pro ženy jako "tradiční" vy-

tvořili.) Ale naprosto logický. Hráčky vybírající si mužské role se prostě nechtějí smířit s tím, že by hrály postavu, jejíž pozice je už od začátku a ze své podstaty méně hodnotná a zajímavá. Rozumějme, nemusí to být rovnou Lagertha, ale postava stejně zajímavá a herně zábavná. Ano, v historii známe i nepopíratelné a fascinující archetypální ženské postavy jako třeba Kleopatru. Ale kolik jich bylo respektive, kolik jich známe?

Ve sci-fi a postapo žánrech tohle není. Tam můžeme vytvářet svět, kde je zajímavost a dynamika postav z principu vyrovnaná, ale v minulosti – a ruku na srdce z velké části i v současnosti – tahle nevyváženost je viditelná a citelná.

Jakoby v těch "velkých" příbězích neexistovala párová dynamika.

Proč to je?

Bylo to tak vždycky?

A je to jedna z hlavních linek knížky *Svět podle Ašéry*.

Druhé téma je stará hudba. Můj zájem je hudba středověká (a případně starší, pokud o ní něco víme). Snažil jsem se vždycky hledat pokud možno její autentický zvuk, a to mě přivedlo k překládání některých pozapomenutých a opomíjených zdrojů, snaze učit se modální intonaci (tady se patří napsat obrovské poděkování mému učiteli Marcinovi Bornus-Szczyecińskému) i až jsem se najednou ocitl úplně mimo dnešní evropskou kulturu a zjistil širší vazby. A v jednu chvíli si uvědomil, že když už ty materiály existují, má smysl je poslat dál do světa a podělit se s ostatními, kdo také chtějí provozovat starou hudbu co nejvěrněji a nejpravdivěji.

Hudba (i další fenomény, které dnes zahrnujeme pod pojem *umění*) až do středověku nedílně souvisela s náboženskými rituály. Nešlo to oddělit. Rituální složka hudby nebo výtvarného umění ze starých dob je přímo v jeho základech. Zpívat středověkou hudbu bez vědomí náboženské souvislosti, stejně jako představovat si středověkou liturgii nebo přenos předkřesťanský mýtů bez kantilace a „hudby“ nedává smysl. Stejně jako nedává smysl bavit se o myšlení lidí v naší historii bez pochopení, že bylo vždy a nedílně hluboce náboženské a lidé o mýtu nepřemýšleli jako o mýtu, oni v něm žili a byl nedílnou implicitní součástí jejich vidění světa.

Nejdřív bylo tohle téma přímou součástí textu knížky, pak jsem ho vyčlenil do zvláštní přílohy, ale v momentě, kdy přesáhla 250 stránek jsem jí věnoval knížku *Od paleolitu po chorál*, která je svým způsobem dvojčetem *Světa podle Ašéry*.

Tomáš Houška, září 2025

V naší kultuře nás dvě a půl tisíciletí učili, že Bůh je Otec: mocný, jediný, vládnoucí.

Vznikl z potřeby dobývání nových zemí, udržení pořádku v době prvních měst, armád a zákoníků.

Je to Bůh světla, zákona a slova. Který neslyší to, co přichází z temnoty, z těla, z půdy.

Pod tímto obrazem přežila jiná paměť: svět, v němž Bůh nestál sám. Paměť Bohyně, která nebyla doplňkem ani obětí, nýbrž rovnocennou silou – tvořitelkou života i paní smrti.

Nebyla krotká. Ztělesňovala touhu, zemi, krev.

Strom života roste z jejího těla; nebe je milencem, ne vládcem.

Její jména se měnila – Ašéra, Inanna, Danu, Ísis, Gaia, Sofie – princip zůstával: Kde se mužské a ženské božství doplňuje a žije v rovnovážné dynamice, svět je celistvý.

Změna přišla s dobytelskou expanzí.

Od Mezopotámie po Indii, od stepí po Jeruzalém a Evropu, se původní pár rozpadl. Bůh-Otec usedl na trůn, bohyně byla vytěsněna do sklepení mýtů, přejmenována na pokušení, na tělo, jež svádí.

Svědnost se stala hříchem.

Tato kniha hledá její stopy.

Jako pátrání po rovnováze.

Nejde o rekonstrukci jediné víry, spíš o cestu napříč pamětí: rituálem, krajinou, hudbou, slovem i tichem.

Kdekoliv se oba hlasy znovu potkají, svět se nadechne celý.

ÚSVIT BOHŮ

PALEOLIT A KULT BOHYNĚ MATKY

Představte si tmu jeskyně. Chlad, dech, šelest ohně. Na stěně se rozběhne stín jelena a s ním i příběh. Rituál.

První fáze dějin (od paleolitu po raný neolit) se láme do tří paralelních motivů. Lidé loví, sbírají, žijí v rytmu plodnosti – rostlin, zvířat, vlastního těla. Společenství je spíš rovnostářské, ženská role výrazná (ne romantický „matriarchát“). Kosmos není hierarchie, ale kruh. Myšlení se vrací, regeneruje. Ženský princip k té regeneraci drží klíč.

Z paleolitu až neolitu (cca 30 000–5000 př. n. l.) známe postavy „bohyní–matek“ z Evropy i Malé Asie – Willendorf, Dolní Věstonice, Lespugue – a později i figurky z Çatalhöyüku. Všechny zdůrazňují tělo: prsa, boky, stehna. Tvář často chybí. Není to portrét, je to archetyp.

Na Maltě stavěly chrámy ve tvaru symbolické dělohy. Obřad zřejmě připomínal zrození. V Çatalhöyüku sedí Bohyně na trůně mezi lvy – nejstarší známé zobrazení „božského porodu“. A DNA z tamních hrobů prozrazuje praktický detail: Ženy v jednom domě jsou si příbuzné, muži přicházejí za nimi. Matrilokální každodennost, měly větší moc v domácnosti, než si rádi myslíme. Kultura z Çatalhöyük tedy byla pokud jde o pohlaví mnohem vyváženější, než se tradičně učí o starých neolitických společnostech.

Souběžně se v Egyptě (už v předdynastických vrstvách) objevuje Hathor a později Eset; v Mezopotámii ženské figurky z Ubaidu a Uruku – břicho, prsa, zdroj života. Před písmem a před teologií stojí jednoduché sdělení: ženský princip drží svět pohromadě.

Archeologové dnes mluví raději o „symbolických figurkách“ než o „bohyních“. Mohly být amuletem porodu, talismanem, pamětí předků. Kontext chybí: neznáme oltáře ani texty. O to silnější je ticho, které z nich dýchá. Mužské protějšky téměř nemáme – snad pár masek, šaman se zvířecí hlavou, rytiny. Možná se mužská síla zobrazovala jinak: jako zvíře, jako tanec, jako hlas. Dřevo, kůže, barva – věci, které nepřežívají.

A pak přijde jeskyně – a svět se náhle zdá jiný. Lascaux, Altamira, Chauvet: zvířata, lovci, šipky, šamanské postavy, tečky a klíčkové znaky. Tady dominuje „mužská“ rituální vrstva: lov, odvaha, duch zvířete.

Většina slavných jeskynních maleb (Lascaux, Altamira, Chauvet...) z období mladšího paleolitu (přibližně 35 000–12 000 př. n. l.) zobrazuje zvířata (bizony, jeleny, koně, mamuty, psy...), lovce, luky, šipky, oštěpy, šamanské postavy – např. člověk se zvířecí maskou („muž-jelen“ z Trois Frères ve Francii) a někdy zcela abstraktní značky, tečky, šipky, klíčkovité symboly.

Kontext i obsah maleb ukazuje na mužský rituální svět, spojený s lovem, silou, odvahou a duchy zvířat. Je skoro jisté, že jeskyně byly svatyněmi, kam šli „navázat spojení“ se silou zvířete, s jeho duchem.

Malba je nejspíš stopa po obřadu, ne jeho cíl. Iniciace, přechod, příprava na lov.

Možná tedy existovala dvě „náboženství“ vedle sebe ^{1, 2, 3, 4}: domácí, každodenní, ženská magie – plodnost, porod, koloběh – a extatická, mužská magie – trans, zvířecí duchové, jeskyně. Komplementární půlky téhož světa. Čára ale není ostrá: Například ženy se také podílely na rituálech, možná na magii nebo pohřebních úkonech a mužské postavy byly jistě součástí mýtů – jen se nezobrazovaly soškami.

Pozor na náš moderní zvyk vše „zbožšťovat“. Z Venuší děláme bohyně a ze šamanů „bohy“, ale prvotní mysl mluvila spíš jazykem přírody: duch řeky, hlas hory, nálada nebe. Antropomorfní bohové přijdou až o dost později.

Nemůžeme se starých lovců zeptat. Můžeme ale nahlédnout k těm, které moderní minula o pár tisíc let: Amazonie, Austrálie, Nová Guinea, Sibiř, Afrika. Srovnání je křehké a nikdy dokonalé – kolonie a čas mění všechno – přesto se vyplatí.

Napříč kontinenty vidíme kosmologie ukotvené v krajině: řeky, hory, stromy. Ne abstraktní teologie, ale mapy vztahů. Rituální život bývá rozvržen podle pohlaví: paralelní mýty, paralelní iniciační cesty. Duchové a

¹ J. D. Lewis-Williams, „The Enigma of Palaeolithic Cave Art,” in *The Seventy Great Mysteries of the Ancient World*, ed. Brian M. Fagan (London: Thames & Hudson, 2001), s. 96–100.

<https://archive.org/details/seventygreatmyst00faga/mode/2up>

Hlavní dílo, kde rozvíjí teorii, že paleolitické jeskynní malby jsou výsledkem změněných stavů vědomí (např. transu) a souvisejí s šamanskými náboženskými praktikami.

Analyzuje známé jeskyně (Chauvet, Lascaux, Altamira) v kontextu „šamanské trojí reality“.

² J. D. Lewis-Williams and David Pearce, *Inside the Neolithic Mind:*

Consciousness, Cosmos and the Realm of the Gods (London: Thames & Hudson, 2005), ISBN 0-500-05138-0 (hbk) / 978-0500288276

I když je zaměřena na neolit, obsahuje srovnání s paleolitem a rozvíjí myšlenku kontinuity náboženských struktur od paleolitu dál. Velmi užitečná pro pochopení evoluce náboženského myšlení.

³ J. D. Lewis-Williams, *The Mind in the Cave: Consciousness and the Origins of Art* (London: Thames & Hudson, 2004), ISBN 0-500-28465-2 / 978-0500284650 Bradshaw Foundation + 1.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Mind_in_the_Cave

⁴ J. D. Lewis-Williams and T. A. Dowson, „The Signs of All Times: Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic Art,” *Current Anthropology* 29, no. 2 (1988): 201–245.

Obecnější rámec pro kognitivní přístup k náboženství, ale obsahuje sekce o paleolitickém myšlení a o tom, jak mohlo vznikat náboženské chování.

božstva obou pohlaví; ženské principy spojeny s vodou, zemí, plodností, mužské s nebem, ohněm, lovem a válkou. Často beze jmen a bez lidské tváře – jako zvíře, maska, barva, tanec, vyprávění.

Někde přežívají sošky předků a rituální nástroje (masky, bubny, flétny), jinde skalní malby a tajné předměty z perleti, kostí, dřeva. Pohlaví není fixní – posvátné bytosti mohou být androgynní nebo proměnlivé. U Inuitů vládne moři Sedna; u australských Aboridžinců tvoří krajinu ženské Písň snění; u Dogonů se svět drží na rovnováze ženské a mužské síly. Spiritualita se neodděluje od těla – to je první velký rozdíl oproti pozdějším abrahámovským náboženstvím.

A všude se vrací dvojice: Slunce a Měsíc. Země a Nebe. Muž a Žena. Lovce a Zvěř. Někdy sourozenci, jindy milenci, jindy dvojčata. Někde vede „Velká matka“, jinde „Nebeský otec“ – podle krajiny, podle toho, co je zrovna potřeba přežít.

Tohle je náš start. Ne tabulka pojmů, ale dýchající svět. Kruh ohně, píseň v hrudi, otisk dlaně na stěně. Odtud se teprve vydáme dál.

Pojďme na cestu do paleolitu!

Podívejme na čtyři velké příklady takových etnik a nahlédneme do jejich duchovních světů. Napříč různými kontinenty (Amazonský prales⁵, Austrálie, Nová Guinea⁷, Sibiř^{8 9}, Afrika) etnografové zaznamenali silně spirituální kosmologie, často vázané na konkrétní krajinu, řeky, hory, stromy – žádná „abstraktní“ teologie. Rozvržení rituálního života podle

⁵ Beatriz Caiuby Labate and Clancy Cavnar, eds., *Ayahuasca Shamanism in the Amazon and Beyond* (New York: Oxford University Press, 2014). Hlubkový výzkum ceremoniálního šamanismu v Amazonii, včetně konceptu „plantas con madre“ a vztahu k matce-zemi a ženskému duchu v medicíně <https://www.amazon.com/Ayahuasca-Shamanism-Amazon-Beyond-Studies/dp/0199341206>

⁶ Aparecida Vilaça, “The Crystal Forest: Notes on the Ontology of Amazonian Spirits,” *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9, no. 2 (2003): 221–242, <https://www.jstor.org/stable/23614989>. ukazuje, jak šamani vnímají duchy zvířat jako „otce“ druhu – mužský princip v zvířecí kosmologii

⁷ Fernando Santos-Granero, “Healing Translations: Moving between Worlds in Achuar Shamanism,” *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4, no. 2 (2014): 1–32, iniciace, s důrazem na duální struktury u Jivaro-Achuar. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.14318/hau4.2.005>.

⁸ *Shamanism in Siberia* (ResearchGate) – kompiluje historickou a etnologickou evidenci šamanismu v sibiřských národech, zdůrazňuje centralitu šamanů jako spojovacích postav mezi pohlavími, světy a rody.

⁹ Marjorie M. Balzer, “Sacred Genders in Siberia: Shamans, Bear Festivals and Androgyny,” in *Gender Reversals and Gender Cultures: Anthropological and Historical Perspectives*, ed. Sabrina P. Ramet (London: Routledge, 1996), <https://thewollesen.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/03/bourland-corrected.pdf>. – ukazuje, že v některých sibiřských šamanských komunitách existují i gender-fluidní šamani, což reflektuje archetypy božského páru a rovnováhu pohlaví

pohlaví, často s paralelními mužskými a ženskými mýty a iniciačními rituály. Božstva či duchy obou pohlaví, přičemž ženská božstva jsou často spojená s plodností, zemí, vodou, zatímco mužská s nebesy, ohněm, lovem nebo válkou. Ne-antropomorfní božstva – někdy mají podobu zvířat, masky, barev, tanců nebo dokonce jen příběhů.

U některých skupin (např. australských Aboridžinců¹⁰,¹¹, nebo některých melanézsých kmenů, Dogonů v Mali) se zachovaly sošky předků nebo duchů, rituální nástroje (flétny, bubny, masky), jinde skalní malby a rytiny (např. v Arnhemské zemi v Austrálii), posvátné předměty z perleti, kostí, dřeva, ale i semen. Důležité je, že tyto artefakty často neodrážejí pohlaví jednoznačně – božské bytosti mohou být androgynní nebo měnit pohlaví.

Například u Inuitů – Sedna, mořská bohyně, která rozhoduje o životě. U Aboridžinců – ženské Písně snění (Dreaming tracks), které tvoří krajinu a řád. U Dogonů (Mali) – kosmologie zahrnuje princip ženské a mužské síly, jejich vyváženost. Tyto přírodní kultury často neoddělují spiritualitu od přírody a těla, což je zásadní rozdíl oproti tzv. „abrahámovským náboženstvím“.

Pojďme se podívat na jednotlivé aspekty jejich duchovního světa. Začneme porovnání jejich kosmologií:

V Amazonii jsou to fragmentované mýty: Svět stvořily páry, často dvojčata. Důležití jsou duchové džungle, zvířata, předci a nadpřirozenými silami zoomorfní duchové. Pro Amazonii je typické silné animistické vnímání:

Na začátku byl jen dech pralesa a dvě děti, co si hrály s blátem řek. Jedno bylo klidné a dělalo z potoka hady, druhé neposedné a rozstříkalo vodu v déšť. Když se pohádaly, narodil se jaguár a kolibřík, když se smířily, chodila zvěř sama k lovištím. „Neříkej jménem tomu, co chceš sníst,“ učí starci, „jinak se urazí duch v kožešině.“ A každý strom má paměť, každý kámen ucho – proto šaman šeptá kouři do ucha a kouř nese vzkaz džungli.

V noci prales dýchá. Muži zvednou dlouhé flétny a jejich hlas je jako dech prastarých hadů. Chlapci nesmí vidět nástroje

¹⁰ W. E. H. Stanner, „Myths of the Dreamtime,” *The Australian Journal of Anthropology* 7, no. 1 (1996): 1–16, <https://www.jstor.org/stable/537290>. nabízí systematický přehled mytologie Tjukurrpa – konceptu, kde „duální síly“ (mužské i ženské) vytvořily krajinu, zákon i seriózy písní-nabralo vodní i suché prvky.

¹¹ Peter Hiscock, „Mysticism and Reality in Aboriginal Myth: Evolution and Dynamism in Australian Aboriginal Religion,” ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/338196635_Mysticism_and_reality_in_Aboriginal_myth_evolution_and_dynamism_in_Australian_Aboriginal_religion. rozebírá dynamiku ženského i mužského principu v rámci snových mýtů a iniciací.

nezasvěcení – jen slyší, jak se svět skládá do nového rána. Když flétny zmlknou, je z chlapců na prahu mužství někdo, kdo zná jména řek a ryb, a ví, kde v hlubině sedí řád.¹²

Hele, ticho – liána se vaří v hrnci a píseň icaros volá rostlinné učitele. Když šaman foukne kouř přes misku, listy odpoví a ukážou, kde bolí duše. Vize naučí, jak mluvit se zvířaty a jak vrátit tělu rovnováhu. Ráno se les tváří stejně, ale člověk v něm stojí jinak.^{13, 14}

Zkusme takovou malou hru - jak by jejich rituál popsal na svých sociálních sítích dnešní návštěvník:

Amazonie – noc fléten (Yuruparí):

Post: *Sedím potichu za stěnou z palmových listů. V noci je džungle slyšet i zhluboka – a mezi šum listů se zařízne dlouhý, zvířecí tón fléten. Nikdo nemluví. Bubínek pravidelně „dýchá“ a kluci z vesnice se dívají do země. Nevídm žádný „rituál“, jen krajinu, která se dává do rytmu. Ráno cítím v nose studený popel a smůlu z pryskyřice; muži se vrací s flétnami zabalenými v listí. Všichni vědí, že to není pro objektiv – některé věci se mají jen slyšet.*

No ano: Jde o mužské tajné kultury. Ženy a cizinci je nesmí vidět; natož nafotit.

Peruánská Amazonie – léčivá noc (ayahuasca):

Post: *Na zemi rohož, kolem tmy jako voda. Curandero sfoukne světlo a zůstane jen uhlík. Píseň icaro se zvedá tenounce jako hmyz nad řekou – a najednou cítím, že místnost má víc stěn než dřív. Tabák je hořký, mátový; šustí listí v rukou, fouknutí přes temeno. Noc trvá dlouho, ale ráno je lehké jako nový dech. Neumím říct „co“ se stalo. Spíš – „jak“ se to teď dívá zpátky.*

Ve vnitrozemí Austrálie (Aboriginci) je kosmologickým základem „Čas snění“ (Dreamtime) – krajina je tvořena cestami předků. Nadpřirozené síly jsou především „tvořící bytosti“, často neantropomorfní:

Předci šli krajinou, a kde se dotkli chodidlem, zvedl se pahorek; kde si sedli, vznikla tůň. Ten čas se jmenuje Snění, ale není to spánek: když zpíváš jejich píseň, svět se skládá znovu. Chlapec jde s dědem po písňostezce Emu. Nesmí zkrátit ani slabiku, jinak se rozštěpí kámen. Jsou věci pro muže a věci pro ženy a země je „sestra“ – když ji neuctíš, píseň se ti vytratí z úst.

Starší položí hůl do prachu a začne zpívat jméno skály. Píseň není jen hudba – je to mapa. Krok za krokem se rodí krajina

¹² <https://archive.org/details/palmpleiadesinit0000hugh>

¹³ Tukano/Barasana, iniciační cykly Yuruparí (mužské kultury a flétny). <https://www.amazon.com/-/he/Gerardo-Reichel-Dolmatoff/dp/0945454082>

¹⁴ Luna, Luis Eduardo. Vegetalismo. Department of Comparative Region, Stockholm 1986 ISBN 91-22-00819-5, <https://books.google.cz/books/about/Vegetalismo.html>

před očima noviců: kde se Předeek zastavil, kde pil, kde se zasmál. Když se píseň dopoví, stojíš na zemi, která tě přijala – ale víš, že patří i jiným, a tvé kroky mají být lehké.^{15, 16}

Další post na sociálních sítích? Zkusme:

Austrálie (Aboriginci) – Welcome to Country / kouřová očista:

Post: *Starší přistoupí k ohni, přihodí listy. Kouř je nasládlý a jemný; procházíme jím pomalu, dlaně otevřené. Někdo tiše vypráví jména kopců, jako by četl rodokmen krajiny. Bez velkých gest – jen několik vět, které tě uvedou „dovnitř“. Když končíme, mám poprvé pocit, že tohle místo má hlas a já jsem host, ne turista.*

V Melanésii mají velké množství místních božstev a duchů předků, s lidskými i zvířecími rysy, často velmi konkrétní:

Na pobřeží zavolá lastura a z domu mužů vyjde maska: Vypadá jako člověk, ale šupiny jí voní po laguně. Vypráví se, že děd lehl do písku a v noci se proměnil v parmovce; od té doby má rodina jméno po rybě. Mana je síla, co posílá dary – z jamu do náhrdelníku, z náhrdelníku do bubnu, z bubnu zpět do moře. Předkové nejsou pryč: Sedí ve skořápce mušle a dívají se, komu dáš další dar.

Kanoe jedou jako ryby po prstenci moře, na jedné straně putují červené náhrdelníky, na druhé bílé náramky. Dary nepřestávají, jen se točí. Kdo dává, získává jméno, a kdo nedává, přestává existovat. Moře zná rytmus – a muži na palubě vědí, že bez příběhu věnce není ani veslo.¹⁷

„V domě mužů je tma a v ní hlas – ne člověk, ale duch. Chlapci slyší, jak se mluví o pravidlech, o darech a o strachu: co dát ženám, co skrýt, co vyjevit jen jednou v životě. A když se světlo rozlije po prahu, kluci už vědí, proč mají mlčet a kdy smí promluvit za obec.“^{18, 19}

A post z Melanésie? (Papua Nová Guinea) – sing-sing / dům mužů:

Barvy se lesknou jako tropický déšť: mušlové náhrdelníky, šelest trávy, tváře nakreslené do rytmu bubnů. Když se taneční kruh rozběhne, vidím míň „show“ a víc rozhovoru mezi bicími – komu patří píseň, kudy běží jmé-

¹⁵ https://books.google.cz/books/about/The_World_of_the_First_Australians.html?id=KjYvRxUzzgMC&redir_esc=y

¹⁶ <https://open.sydneyuniversitypress.com.au/9781743323885.html>
„The Dreaming“ / „The Dreaming & Other Essays“ (Stanner); obecné přehledy rituálů a práva země (Berndt & Berndt); iniciační a „men of high degree“ (Elkin).

¹⁷ Malinowski, Bronislaw. Argonauts of the Western Pacific
<https://www.gutenberg.org/ebooks/55822>

¹⁸ Donald F. Tuzin. The Voice of The Tambaran: Truth and Illusion in Ilahita Arapesh Religion. ISBN 9780520308107

¹⁹ Andrew Strathern. The Rope of Moka. Big-men and Ceremonial Exchange in Mount Hagen New Guinea. September 1975. ISBN 9780521099578

no. U domu mužů je chladný stín a v něm visí maska; ne k focení, ale k tomu, aby připomněla, kdo tady mluví za předky. Odcházím lehouchý od vůně ságové mouky a kouře. Rituál je veřejný. „sing-sing“ je v pohodě fotit uměřeně; jen do domu mužů se bez pozvání nesmí. Dary/platby organizátorům jsou normální.

Na Sibiři je rozšířená kosmologie stromu světa, podsvětí, střední svět, nebe. Typičtí jsou duchové přírody, šamani²⁰ fungují jako zprostředkovatelé:

Uprostřed zimy stojí strom, co váže tři patra světa: dole temná voda a ryby-koně, uprostřed sněh a lidé, nahoře světlo a ptáci. Šaman si na buben maluje větve a po nich stoupá – kopyta sobů mu znějí v uších, když hledá duši, která se ztratila ve snu. Každý kámen má ducha, každý vítr jméno; když se zlobí řeka, přines jí rybí kosti a písničku, jinak tě sveze do spodního proudu.

„Buben je sob, co tě nese. Šaman krouží nad uhlíky, dokud se neotevře kůra nebe – nahoru za ptáky, dolů za rybami. Volá jménem ztracené duše, vyjednává se zvěří, aby se dala znovu jíst, ale nebyla uražená. Když buben utichne, v táboře se zase dýchá klidněji.“^{21, 22}

A jeden sibiřský post: Sibiř – šamanská léčba:

Malá dřevěná místnost, sobí kožešina a rozklepaný plamen svíčky. Buben je zpočátku jen zvuk, ale za pár minut cítím, že nás nese – jako když tě táhne saněmi přes led. Šaman mluví polohlasem, střídá vlastní jazyk se šepotem k někomu za stěnou. Když ticho spadne, vzduch je těžký jako po sněhové vánici. Uvaříme čaj. „Zvířata nejsou hloupá,“ řekne. „Jen mají paměť.“

Jsou to soukromé obřady. Takže žádné fotky bez jasného souhlasu; nezasahovat otázkami do „práce“. Přinést malý dar je zdvořilé.

Ašánt'ové (Ghana) mají za hlavní mytické postavy Nyame (nebeský otec) a Asase Yaa (zemská matka):

Jednou bývalo nebe Nyame tak nízko, že se ho dalo dotknout vařečkou. Jedna žena při tloukání fufu bouchla do jeho břicha, a Nyame uraženě vystoupal. Od té doby se prosí skrze Asase Yaa, matku země: bosou nohou, dlaň na prach, slib se pokládá do hlíny. Jsou dny, kdy zem odpočívá a nesmíš ji rýt – jinak ti nedá

²⁰ Historicky a přísně vzato by se „šaman“ měl používat jen pro sibiřský (a příbuzný) kontext. V běžném i širším odborném použití se ale slovo vžilo jako označení určitého typu náboženské praxe, takže ho tak používám jako obecný pojem – jen je fér dodat, že jde o zobecnění.

²¹ Piers Vitebsky. The Reindeer People. Living With Animals and Spirits in Siberia. Mariner Books, 2006. ISBN 9780618773572

²² Rane Willerslev. Soul Hunters. Hunting, Animism, and Personhood among the Siberian Yukaghirs. World, 2007. ISBN 780520252172

úrodu a vezme si tvou přísahu zpátky.

Město se ztíší a prach cest se promění v oltář. Přichází Odwira – očištění a usmíření: předci se volají jménem, taburety–stoličky královského rodu se zastíňují, aby si odpočinuly. V den Asase Yaa se na pole nevstupuje: země je stará matka, co si jednou týdně lehá. Kdo ji ten den rýpne motykou, vytrhne slovo, které neumí vrátit.

Odwira v Kumasi a role zemské bohyně Asase Yaa (McCaskie; Ratray; doplňují přehledy Opoku / další studie).^{23, 24, 25}

Jak vidí Ašánti (Ghana) přispěvatel na své sociální síti: – Odwira / den Země:

Město se najednou ztíší a bubny dýchají jako srdce. Zlaté insignie se na chvíli ponoří do stínu – i královské stoličky si musí odpočinout. Stařena rozlije pár kapek palmového vína do prachu: obět' pro předky, šepot pro Asase Yaa, Zemi-Matku. Ten den se nechodí na pole. Není to zákaz – spíš zdvořilost ke starší ženě, která nás nosí. Je třeba se řídit se pokyny komunity, mít vhodné oblečení, to znamená třeba krytá ramena.

Dogoni (Mali) Amma a Nommo představují dualitu stvořitele a jeho odrazu: Amma vzal hrst hlíny a zatočil jí v dlaních; zbyla mu v ní prasklinka, do níž se zrcadlí hvězdy. Aby ji utišil, poslal Nommo, vlhké dvojče, co mluví vodou. Když je zem popraskaná příliš, starý muž přinese džbán a pomalu ho vylévá do prachu: ne proto, aby napojil pole, ale aby se hlína rozpomněla na řeč. Všechno je dvojmo – a když chybí druhá polovina, svět se škrábe na kůži.

Masky běží mezi křovinami a vesnicí jako vítr, co nese zprávy. Dřevo má tváře lidí, zvířat i hvězd, bubny je ženou do kola – je to tanec, který zavírá bránu po mrtvém, aby se neztratil a aby živí uměli zase spát.^{26, 27} K večeru se prach usadí a v tichu zůstane jen dech předků na oltáři. ,²⁸

²³ R. S. Rattray. Religion & art in Ashanti. Oxford: University press 1969
https://static1.squarespace.com/static/591d903de58c62e170279d72/t/5adb81c758d46f994c1eda6/1524365341544/217-246_KONADU_Final.pdf

²⁴ Kofi Asare Opoku. West African Traditional Religion. FEP International Private Limited, 1978

²⁵ T. C. McCaskie. State and Society in Pre-Colonial Asante. Cambridge University Press 1995. ISBN 9780521410090

²⁶ Pozn.: výklady mytologie Dogonů jsou sporné; zde čerpáme z popisů rituálů masek, nikoli z velkých „systémů“. Ke klasické linii (Griaule) dnes přistupuj opatrně; srov. restudy a kritiky (van Beek).

²⁷ <https://www.mdpi.com/2077-1444/9/9/264>

²⁸ Marcel Griaule. Conversations with Ogotemmêli. An Introduction to Dogon religious ideas. International African Institute, Oxford University Press, 1965, reprint 1970
<https://archive.org/details/conversationswit0000gria/page/n7/mode/2up>

Dogoni (Mali) Masky a prach:

*Práš se jako při sklizni, ale tohle je jiná práce. Masky běží, pískají přitály, bubny řezou odpoledne na proužky. Dívám se zdálky: dřevo má tváře, co nepatří dnešku – déle než hodinu se díváš na tanec a najednou ti dojde, že je to most. Někdo přešel. Vzduch je teplý, ale mrazí mezi lopatkami.*²⁹

Rozlišuj turistické „show“ a skutečnou pohřební ceremonii. Nepřibližuj se k oltářům a nefotit, když si to rodina nepřejí.

Maorové (NZ): Rangi (nebe) a Papa (země) zobrazují mýtus jak oddělení nebe a země porodilo svět:

Rangi a Papa, nebe a země, se k sobě tiskli tak těsně, že dětem scházelo světlo. Poradili se ve tmě a Tane, pán lesa, se opřel rameny a rozevřel rodiče – vešel vzduch, rozsvítil se den. Jen Taneho bratr vítr, Tawhirimātea, se rozhněval a dodnes běhá po zemi jako pára nad vodou. Z červené hlíny pak Tane vyřezal první ženu a dech jí půjčil z koruny stromů.

„Nejprve se ozve karanga – vysoký hlas, co natahuje most mezi tebou a těmi, kdo tu byli dřív. Pak řeči, píseň, a nakonec hongí: dva dechy se dotknou, aby se poznaly. Když usedneš ke společnému jídlu, už nejsi cizinec – jsi manuhiri, host, a marae si tě pamatuje.“^{30, 31, 32}

A poslední výlet: Māori (Aotearoa/NZ) – pōwhiri na marae:

Nejdřív karanga – vysoký hlas, co mezi námi natáhne vlákno. Pak řeč, píseň, odpověď. K hongí přiložíme čela a nosy: sdílený dech je nejtišší smlouva, jakou znám. Když jíme společně, napětí spadne – a já si uvědomím, že „být přijat“ je pocit, který má chuť horkého čaje a domácího chleba. Na marae se řídí protokolem hostitelů; je třeba držet respekt k pořadí řečníků; fot' až po ukončení formální části.

Jaké najdeme společné motivy? Mnoho tradičních společností mělo duální model světa: nebe vs. země, muž vs. žena, den vs. noc, život vs. smrt. párová božstva se vyskytují zejména tam, kde jsou sezónní cykly nebo plodnost důležitou součástí přežití (např. Papua, některé africké a americké kmeny). Spojuje je silný animismus a kosmologie spojená s krajinou (hory, řeky, stromy, jeskyně).

Místo fixního panteonu je častější svět duchů, předků, zvířat a sil. Archetypy bývají fluidní – bůh může být stromem, člověkem i zvířetem. Příroda má úmysl a paměť – strom ví, hora slyší.

²⁹ <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/203932>

³⁰ <https://teara.govt.nz/en/te-kawa-o-te-marae/page-2> Pozn.: Průběh pōwhiri (Te Ara – oficiální encyklopedie NZ) a obecné rámce tikanga (Mead). Pro kontext haka viz přehledy MCH/NZHistory.

³¹ <https://nzhistory.govt.nz/keyword/haka>

³² https://books.google.cz/books/about/Tikanga_Maori_Revised_Edition.html?id=35MODwAAQBAJ&redir_esc=y

Myty o počátku světa často začínají chaosem, vodou nebo temnotou a pak přichází pár nebo stvořitelský akt: oddělení světla od tmy, muž a žena z hlíny nebo kamene, krádež ohně, slunce nebo smrti.

Co si z toho můžeme vzít? Paleolitická Venuše coby symbolická „bohyně“ může být jen polovinou celého náboženského systému. Ten druhý, nejspíš neméně důležitý, byl založený na nehmotných projevech, rituálních tancích, malbách a gestech. Ve hmotných artefaktech přežila hlavně ženská část symbolického světa (sošky), ale to neznamená absenci mužských božstev nebo rituálů.

Jak vnímají u svých „božských“ bytostí archetypy pohlaví a vztahy: V Amazonii jsou časté modely bratr a sestra (dvojčata) nebo manželské páry. Austráští Aboriginci mají oddělené mužské a ženské iniciační systémy, „sesterskou“ zemi. Zvláštní důraz je kladený na rovnováhu těchto dvou sil. V Melanésii mají iniciační masky většinou mužské. Ženy mají naopak pozici jako ploditelky „mana“. Páry jsou při samotném rituálu méně výrazné, ale předkové jsou logicky dvě postavy (rodiče). Na Sibiři mají dvojice duchů, muž a žena; kdy mužští šamani mívají typicky ženské průvodce.

Všude jsou tedy přítomné párové nebo binární struktury, často jako vyjádření rovnováhy sil.

Obraz velké matky se tu objevuje velmi často. Není vždy antropomorfní – někdy je to hora, jeskyně, strom anebo řeka. Žena má v paleolitické mytologii klíčovou úlohu jako nositelka života a tajemství porodu i smrti. (Inuité: Sedna – bohyně moře, z jejíž těla vznikají zvířata; Aboriginci: Matka Duhová hadice (Rainbow Serpent) jako tvořivá ženská síla, která oživuje krajinu; Amazonské kmeny – např. Tukano: matka rostlin, duch manioku či ayahuasky je často ženský.)

Jako komplementární síla vystupuje transcendentní otec, nebeský duch. Mužské božstvo bývá spíše nepřítomné nebo vzdálené, vládne z dálky. Často není hlavním objektem kultu, žena je blíže každodennímu životu. Kung San (Kalahari) mají ≠ Gao!na jako velkého neviditelného boha, ale důležitější jsou místní duchové. Austrálci Bunjil nebo Baiame mají stvořitele nebes, ale kontakt je zprostředkovávají zvířecí duchové nebo ženy-zpěvačky.

Kromě zpěvu u všech soudobých „paleolitických“ skupin nacházíme projevy metafyzického cítění v hmotné kultuře.

Materiální projevy Amazonie jsou tvořené hlavně dřevořezbami, malbou na těle a nádobí, hudebními nástroji. Náměty bývají geometrické nebo zoomorfní. V Austrálii jsou to malby na stěnách a kůře, body painting a námětem bývají stylizované předci, body-line patterns. V Melanésii jde typicky o masky, sošky předků, kamenné sekery. Na Sibiři

jsou těmito projevy bubny, masky, kožešiny, rytiny na kostech. Námětem bývá Strom světa, zvířecí duchové.

Všichni mají bohaté symbolické systémy propojené s rituálem – často neoddělitelně spojené s hudbou, tancem, tělem.

Hlas je nástrojem těla. *Fyziologický zpěv* je intuitivní, nerytmický, mimohudební v dnešním slova smyslu, využívá hrudní, hrtanové, rezonanční dutiny (včetně nosu a lebky). Často používá brumendo, přechody mezi zpěvem a křikem, jekotem, nádechem.

„Paleolitický“ hlas není estetický ani teoretický. Je intuitivní, syrový a zakotvený v těle. Není určený pro publikum, ale pro prostor a prožitek – a možná i pro něco za ním. Je to „hudba“ přítomnosti, rituálu a tělesnosti.

Pro Amazonii jsou typické Ayahuaskové rituály, zpěvy, kresby a šamani jako léčitelé i duchovní vůdci. V Austrálii jsou to tance, písně snění, chůze po krajinných trasách předků, které řídí „Mudrci snění“, ne klasický šaman.

V Melanésii mají rituály podobu maskových tanců, iniciačních rituálů, a pro některé rituály, které jsou přístupné jen pro zasvěcené, vznikají „tajná bratrstva“. Projevuje se silná sociální role vůdců tajných společností.

Na Sibiři jde o bubnování, extatické šamanské cesty, zvířecí průvodce a vidíme klasický šamanismus v plné formě.

Ladění při zpěvu vychází z přirozených poměrů: kvinta, kvarta, tercie, ale pozor – není tu žádná rovnoměrná škála – záleží na prostředí, individuálním hlasu a náladě, Vyjádření různých nálad vede k použití různých intervalů a intonace. Jako určitou referenci můžeme vzít přirovnání k pygmejskému a inuitskému zpěvu.

Fyziologický zpěv se promítl do řady pozdějších pokračování: Na jeho základě vznikla korzická paghjella, sardinské tenores, gruzínský vícehlas, vokální vrstvy v tibetském a mongolském alikvótním zpěvu.^{33, 34, 35}

³³ Steven Mithen, *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind and Body* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005).

³⁴ J. D. Lewis-Williams, *The Mind in the Cave: Consciousness and the Origins of Art* (London: Thames & Hudson, 2004), ISBN 0-500-28465-2 / 978-0500284650 Bradshaw Foundation + 1.

³⁵ Iegor Reznikoff, „Sound Resonances of Paleolithic Caves,“ v *Proceedings of the International Conference on Archaeoacoustics* (2013–2023).

Je něco, co tyhle kultury spojuje? ³⁶ Ano: Víra v duchy a předky, kteří žijí v přírodě nebo v jiném světě – neexistuje „jediný Bůh“.^{37, 38, 39}

Je tu důležitá rituální role šamana, zpěvu, tance a masky jako média komunikace se světem duchů.

Svět vnímají často jasně binárně: muž/žena, den/noc, země/nebe, život/smrt.

A pak všichni vnímají krajinu. Krajiny jsou pro ně posvátné, plné paměti a příběhů – svět je živý a má duši.

Všude je klíčová role rituálu a „kontaktní s druhou stranou“, často skrze změněné stavy vědomí. Všude se při rituálech tančí a zpívá a více-méně můžeme generalizovat, že umění jako takové u paleolitických národů splývá s mystickým a „náboženským“ vnímáním.

U většiny tzv. přírodních národů (např. australských Aboridžinců, Sanů z jižní Afriky, indiánských kultur atd.) neexistuje slovo pro „umění“ oddělené od „náboženství“. To, co my označujeme jako „umělecký projev“ – hudba, tanec, výtvarno, performance – je součástí rituálu, který udržuje kosmologii, vztah ke krajině, předkům, duchům nebo mýtickému času.

RITUÁL

To, co se kdysi vyprávělo jen v kosmologiích a mýtech, se naplno rozehrává v rituálu. Najednou to není jen „příběh o stvoření“, ale skutečná zkušenost. A v tomhle bodě už nejde oddělit umění od mystiky – zpěv, tanec, obraz nejsou dekorace. Jsou to děje samy o sobě, které vtahují člověka dovnitř, až má pocit, že sám stojí uprostřed příběhu.

Klíčem je změněný stav vědomí. Šaman v transu mluví o něčem podobném, co známe i my – třeba při hlubokém ponoření do hudby, do tance, do obrazu. Je to přechod, kdy lidé odkládají role a hierarchie a splynou v prožitek, který je transformační. Kdo zažil opravdu silný koncert, ví, že se to děje pořád.

³⁶ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1954); *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion* (New York: Harcourt, 1959); Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1949).

³⁷ Claude Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage* [česky: *Myšlení přírodních národů*], in *Strukturalistická antropologie* (Praha: ...).

³⁸ Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess* (San Francisco: Harper & Row, 1989). (i když diskutabilní, inspirativní)

³⁹ Barbara Tedlock, *The Woman in the Shaman's Body* (New York: Bantam Books, 2005). (zaměřeno na ženský princip)

Jde o přechodový moment, kdy se lidé v rituálu oprostí od běžných rolí a hierarchií a splynou v mystickém prožitku, který je transformační. Což se děje na nejlepších koncertech stále.

Moderní koncerty – emotivní, stylizované, kolektivní – fungují podobně jako dávné rituály. Strukturované emoce, sdílený význam, zážitky transcendence, obnova identity. Stejně principy: rytmus, opakování, hlasitost, hra světla a tmy. To všechno zaplavuje smysly, strhává dav a otevírá cestu k extázi, která přesahuje rozum.

Stejně jako všechny mystické rituály od paleolitu používají rytmus, opakování, hlasitost, hru s kontrasty tmy a světla – a tím stimulují smysly, synchronizaci s davem a vytvářejí kolektivní extáze a významy přesahující racionalitu – tedy mají mytické vrstvy a spojující identitu.

Každý rituál potřebuje místo. Prostor vytržený z běžného světa, kde platí jiná pravidla. Vždycky měl zvláštní světlo a akustiku. Pro šamana to byla jeskyně nebo chýše, jen s mihotavým ohněm a stíny, které se mění v duchy. V Mezopotámii to byly chrámy a zikkuraty – posvátné hory mezi nebem a zemí. Středověké katedrály ten princip převzaly: architektura stoupá k nebi, světlo proniká dovnitř jako znamení jiného řádu. A dnešní koncert? Taky se odehrává ve svatyni – v klubu nebo aréně. Pódium je oltář, mlha a světla znejišťují prostor a návštěvník nevstupuje jen do sálu, ale do jiného světa.

Všude jde o zvýraznění *jiné reality* – místo, kde se neděje obyčejný život, ale něco, co stojí mimo něj.

Každá posvátná kultura má svůj střed světa – axis mundi – místo, kde se dotýká nebe a země. V Mezopotámii to byl zikkurat, v kostele oltář, u šamanů hora nebo strom. A na koncertě? Je to stage. Zvýšená, nasvícená, postavená z kovu a světla. Oddělená od davu, ale přitom jeho srdce. Odtud se valí zvuk jako vlna, která zasáhne celé tělo. Odtud přichází „božstvo“ – kapela. A taky oběť: protože muzikanti tam nahoře ze sebe dávají všechno, až do vyčerpání. Kdo se na pódium postaví, automaticky bere roli kněze, proroka, nebo vtěleného symbolu. Aspoň na chvíli.

Rituály mají svou hudbu. Hudba je jejich univerzální jazyk. Šamani bubnují, chřestí, zpívají monotónně, aby přivedli účastníky do transu. V Mezopotámii zněla lyra a flétny, kněží recitovali hymny. Ve středověku liturgie vedla k vytržení – zpěvy, bubny, rytmus. (Varhany přišly až později, s jinou funkcí.) Často šlo o extatický rytmus, protože původní liturgie byla spojená s tancem a bubnováním. Kněz a kantor vedli dialog, lidé odpovídali.⁴⁰ A pak přišel rock: kytary, rify, dunivé bicí, hlas frontmana. Co jiného je koncert než moderní liturgie? Rytmus,

⁴⁰ Vzpomeňme na tenhle účel a souvislost středověkého liturgického zpěvu kdykoli budeme uvažovat o jeho autentické interpretaci.

který nerezonuje jen v uších, ale v celém těle. Kolektivní vlna pohybu, která může hraničit s extází.

Šaman vstupuje do transu pomocí rytmu a deprivace. Mezopotamský kněz recituje slova bohů. Mniši při nešporách opakují responsoria tak dlouho, až se mysl ztiší. Fanoušci na koncertě zažívají flow, vlnu vytržení. Všude jde o narušení běžného vědomí, otevření prostoru pro imaginaci a extázi.

Šaman cestuje mezi světy. Kněz přináší oběť a je hlasem boha. Katolický kněz proměňuje chléb a víno. Rockový zpěvák oslovuje dav, vyvolává emoci a dává jí formu. Všichni jsou médii: „přijďte skrze mě do kontaktu s něčím větším“.

A pořád se opakuje příběh. Šamanské vyprávění, mezopotamský rituál obnovy světa, křesťanská mše jako připomenutí Kristovy oběti – a koncertní setlist. I ten má oblouk: zrození, smrt, vzkříšení.

Uprostřed každého rituálu stojí postava zprostředkovatele. Šaman – léčitel, vypravěč, prorok. Mezopotamský kněz – služebník bohů. Křesťanský kněz – zástupce Krista. A frontman? Často prorok nebo kněz extáze. Jeho gesta, hlas a pohyby dovedou dav od ticha k výbuchu, od napětí ke katarzi.

Na pódii se opakuje archetyp: dvě ústřední postavy, mezi nimiž proudí energie. Frontman – hlas, tělo, charisma. Vedle něj kytarista – tišší, soustředěný, mistr tónů. Dvojice, která není jen o hudbě, ale o něčem, co přesahuje. Božský pár. Jako kdysi Él a Athirat, Jahve a Ašéra, Baal a Anat. Ne protiklady, ale póly. Výkřik a struna. Když jsou v harmonii, kapela dýchá jedním dechem. Když v napětí, rituál získává dramatickou sílu. Publikum to cítí, i když to neumí pojmenovat.

V mnoha kapelách zosobňuje párový božský princip – podobný tomu, jak ve starověkém panteonu stáli po boku Él a Athirat, Jahve a Ašéra, Baal a Anat. Nejsou to protiklady, ale póly, mezi nimiž se rozprostírá celé stvoření – mezi hlasem a vibrací, mezi výkřikem a strunou. Když jsou v harmonii, celá kapela dýchá jedním dechem. Když jsou v napětí, rituál získává dramatickou sílu. A publikum to cítí – i nevysloveně.

Každý rituál mění vědomí a čas. Šaman pomocí hudby, ticha, látek nebo deprivace. Mezopotamský chrám opakováním a rytmem. Středověká liturgie světlem a kadidlem. A koncert? Fanoušci se dostávají do euforie – někdo pláče, jiný křičí, další tančí. Všichni vstupují do kolektivního transu. Bezpečně a společensky přijatelně.

Od Mezopotámie po středověk rituály používaly kadidlo, světlo a opakování ke „ztišení“ mysli. Vzдор obecně rozšířené představě o zádumčivém středověku měla středověká bohoslužba minimálně do nějakého IV. lateránského koncilu k rockovému koncertu blíž, než si většina lidí připouští. A koncert? Fanoušci se dostávají do stavu euforie, někteří plá-

čou, jiní křičí, tančí, vstupují do kolektivní extáze. Není to jenom zábava, je to změněný stav vědomí – bezpečný a sociálně přijatelný rituální trans.

A kde je rituál, tam jsou i symboly. Šamani malovali zvířata a spirály, nosili masky. Mezopotámie měla lvy, býky, hvězdy. Křesťanství přetvořilo symboly v kříže, hostie, sochy. Rock přidává znaky kapel, make-up, masky, světla, scénu. Vizuální jazyk identity a víry – ne v boha, ale v komunitu, v protest, v naději.

Dobrý koncert není jen sbírka songů. Je to rituál. Pečlivě vystavěný oblouk, který vede posluchače od běžného stavu k vytržení a zase zpět. Jako liturgie: úvod, gradace, proměna, požehnání. Úvodní písně otevrou prostor. Střední část vrcholí v kolektivní extázi. Závěr uklidňuje, loučí se. Kapela – vědomě či nevědomě – opakuje pradávný mýtus stvoření a návratu. Setlist je liturgie, kterou se komunita každým koncertem znovu zasvěcuje.

Rituál nikdy není jen soukromý. Léčí duši i komunitu. Šamanské obřady držely vesnici pohromadě. Mezopotámie skrze rituál obnovovala svět. Mše byla centrem života obce. A koncert? To je místo, kde se schází kmen. Kde se rodí *communitas* – sdílený zážitek bez hierarchie. Jak tomu říká Victor Turner – okamžik, kdy přestávají platit hierarchie a zůstává jen sdílený zážitek.

Spojíš-li všechny ty vrstvy – hlas a nástroj, dramaturgii, scénu jako střed, publikum jako věřící – vychází ti božský rituál. Koncert, divadlo, starověký kult Ašéry ve stínu stromu – princip je stejný. Vstup do jiného světa. Sdílená extáze. Obnova smyslu. Návrat po proměně.

Někdo tomu říká náboženství. Někdo umění. Někdo show. Já sám tomu říkám chvíle, kdy se svět na pár minut zlomí a ukáže se jiná realita. V jádru jde o totéž: potřebu překročit sebe, dotknout se tajemství a sdílet ho. Možná právě v tom, že si tu podobnost přiznáme, leží cesta k nové spiritualitě – takové, která nepopírá tělo ani zvuk, ale staví z nich chrám.

Na příkladech přírodních národů (které nám zastupují paeolitické kultury) vidíme rituály, které mají mnoho společných rysů. U ranně středověké liturgie a částečně i židovské liturgie tyhle znaky stále vidíme (protože jde o funkční principy) a stejně tak je nacházíme u zmíněných rockových koncertů.

Stačí se podívat na přírodní národy – rituály jsou tam pořád živé. V ranně středověké liturgii i částečně v židovské liturgii je vidíme také. A najdeme je i na rockových koncertech. Nit se táhne od paleolitu po čtrnácté století, kdy se křesťanská liturgie začala měnit. Proto můžeme předpokládat, že do ní zapadaly i rituály staré Mezopotámie – včetně těch Ašeríných. A určitě to nebylo meditativní new-age, ale cosi mnohem bližšího paeolitickému tanci nebo metalové show.

Rituál není jen příběh. Je to tělo, dech, svalové napětí, hlasivky a prostor. Kdo někdy zpíval chorál v kostele nebo stál v davu pod pódiem, ten ví, že právě tahle fyzická vrstva rozhoduje, jestli tě rituál strhne. Proto má smysl zastavit se u samotného mechanismu zpěvu a hlasu – u toho, co dělá z lidského hlasu nástroj proměny. A stejně tak rozhoduje samotný prostor – jeho tma, světlo a způsob, jakým reaguje na zvuk. Proto má smysl zastavit se nejen u hlasu, ale i u místa, ve kterém zaznívá.

PROSTOR, KTERÝ ODPOVÍDÁ

Když člověk vstoupí do hluboké jeskyně, velmi rychle pochopí jednu věc: Není to prostor, který byl stvořen k vidění.

Světlo, které si neseme s sebou, nestačí. Louč, olejová lampa, i několik světel najednou – to všechno umožňuje vidět úsek, detail, fragment. Ale ne celek. Ne prostor jako takový.

Jeskyně se nedá obsáhnout pohledem. Potřebujete ho vnímat všemi smysly. A přitom je tu prti světu venku něco jiného, co ten prostor vytváří – zvuk.

Stačí promluvit.

Zvuk se vrátí. Ne jedním směrem, ale z mnoha. Někde zesílí, jinde zmizí. Někdy se zlomí, jindy jako by obešel prostor a přišel zezadu. V určitém místě se zastaví a začne držet – ne jako ozvěna, ale jako prodloužení.

Prostor najednou není prázdný.

Moderní výzkumy ukazují, že tohle není náhoda. Už práce Iegora Reznikoffa a Michela Dauvoise ukázaly, že v jeskyních jako Niaux nebo Lascaux se místa s nejvýraznější akustickou odezvou často shodují s místy paleolitických maleb. Místa s nejlepší akustikou korelují s místy s nejvýznamnějšími malbami^{41, 42, 43}. Některé prostory dost možná nebyly jen využívány, ale vybírány podle toho, jak reagují na zvuk.^{44, 45}

⁴¹ Reznikoff, I., & Dauvois, M. (1988). *La dimension sonore des grottes ornées*. Bulletin de la Société préhistorique française. https://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/article_bspf_0249-7638_1988_num_85_8_9349.pdf

⁴² Devereux, P. (2001). *Stone Age Soundtracks*. (přehled archeoakustiky a rituálních prostorů)

⁴³ Díaz-Andreu, M. et al. (2012). *Archaeoacoustics of rock art sites*. https://www.researchgate.net/publication/257034823_Archaeoacoustics_of_rock_art_sites

⁴⁴ Reznikoff, I. *La dimension sonore des grottes paléolithiques et des rochers à peintures*. 2010 https://blogs.univ-tlse2.fr/palethnologie/wp-content/files/2013/fr-FR/version-longue/articles/EUR05_Reznikoff.pdf

⁴⁵ Jouteau Armance: *Grottes ornées paléolithiques*. 2021 https://theses.hal.science/tel-03482473/preview/JOUTEAU_ARMANCE_2021.

Nejde o důkaz rituálu. Ale jde o korelaci, která se opakuje natolik důsledně, že ji nelze ignorovat.

Jinými slovy: Tehdejší lidé si akustických vlastností prostoru všímali a reagovali na ně. Zdá se, že nevnímali jeskyni jen jako prostor k vidění, ale hlavně jako prostor k slyšenému rituálu.

Možná ještě přesněji: žili v nich.

V takovém prostoru zrak přestává být hlavním smyslem. A vizuální deprivace zvyšuje vnímání zvuku.

Tma není jen nedostatek světla. Je to změna smyslového vnímání.

Když zrak selhává, sluch se stává primárním nástrojem vnímání. Prostor přestává být obrazem a stává se událostí. Nevnímáme ho jako něco, co je před námi, ale jako něco, co se děje kolem nás – a skrze nás.

V jeskyni není důležité, co vidíme. Důležité je, co se ozve, když promluvíme. Nejstarší rituály možná nebyly o obrazech, ale o slyšeném prožitku zvuku v daném prostoru.

A v tu chvíli začíná dávat smysl i jiná možnost interpretace paleolitického umění.

Ne jako primárně vizuálního projevu. Ale jako stopy.

Malby možná nevznikaly proto, aby byly viděny v celku – to by ostatně bylo v těchto podmínkách obtížné. Mohly vznikat postupně, v průběhu opakovaných vstupů do prostoru, jako součást činnosti, která měla jiný střed.

Ne jako obraz světa. Ale jako součást děje, který se odehrával.

Ne jako cíl. Ale jako otisk.

Stopa po rituálu, který byl primárním.

Zkušenost s tímto typem prostoru není zcela ztracená.

Zpíval jsem v mnoha kostelech a katedrálách po od Bretaně po Arménii. Jsou místa, kde zvuk pouze zazní – a jsou místa, kde začne růst.

Když se člověk postaví na správné místo gotické katedrály – typicky před mensou, v blízkosti transpetu – a zpívá technikou, která pracuje s čistým tónem, bez vibrata a s uvolněným dechem, stane se zvláštní věc.

Hlas přestane být individuálním výkonem.

Začne být funkcí prostoru.

Katedrála neodpovídá. Ona nese.

Zvuk se v ní nerozpadá, ale vrství. Vzniká pole rezonancí, které se při určité frekvenci „zamkne“. Jeden hlas pak stačí k tomu, aby naplnil celý prostor – ne silou, ale přesností.

Je to jiný druh zkušenosti než v běžném prostoru. Ne hlas v prostoru. Ale hlas a prostor jako jeden systém.

A pak jsou místa, kde se ten vztah změní.

V Castel del Monte, osmibokém kamenném hradu na jihu Itálie, se zvuk nechová jako kontinuum, ale jako návrat. V Castel del Monte jsem měl poprvé pocit, že prostor neposlouchá — ale odpovídá. Tón se nevrací hned. Je tam prodleva. Mnohačetný delay kombinovaný s lehkým fázovým posunem. Geometrie prostoru vytváří zpoždění – tón se vrací po desítkách až stovkách milisekund, někdy téměř po vteřině.

Ne jako ozvěna. Jako odpověď’.

Když to člověk chytí, začne zpívat jinak. Ne dopředu, ale proti tomu, co přichází zpátky. Najednou není sám. Ne metaforicky. Fyzicky. V tom zvuku je druhý hlas, který tam před chvílí nebyl. Když se člověk trefohl hlasem do frekvence, na kterou prostor reaguje, vzniká zvláštní efekt: tón nekončí, ale proměňuje se. Vrací se posunutý, lehce změněný, a nutí zpěváka reagovat.

Je to dialog.

Takovou zkušenost nelze plně zaznamenat a přenést. Člověk ví, že to jednou zmizí. Nejen ten tón. Ale i to místo, ten okamžik, ten přesný bod, kde to fungovalo. Věci, které člověk vidí a slyší jednou a pak už nikdy. A přesto ví, že se staly. Ale nesdělí je.

Kdysi jsme tam nahrávali album. Mikrofon celé to akustické kouzlo zploští, uzavře do jedné stopy. Je to jako polibek přes skleněnou tabulku. Reálný zvuk není jedna zvuková stopa, je to znějící prostor. To podstatné – vztah mezi hlasem a prostorem – se odehrává v reálném čase a mizí ve chvíli, kdy přestane být prožíváno.

Když se s touto zkušeností vrátíme zpět do jeskyně, začíná se rýsovat možnost, která není dokazatelná – ale je myslitelná.

Vizuální deprivace, takže skoro všechno se soustředilo jen na zvuk. Prostor, který byl téměř neviditelný, ale silně slyšitelný. Hlas, který se vracel z míst, kde nikdo nestojí. Tma, ve které nelze rozlišit zdroj zvuku.

Není těžké si představit, že takový prostor nebyl vnímán jako prázdný.

Steven Waller ve svých úvahách o akustice pravěkých lokalit navrhuje, že ozvěny a dozvuky mohly být vnímány jako reakce prostoru na lidský hlas.⁴⁶ Není nutné přijímat tuto interpretaci doslova. Stačí připustit, že akustická zkušenost mohla být významnou součástí toho, co dnes nazýváme rituálem.⁴⁶ (Konečně něco podobného zmíníme v textu o dolmenech.)

A že obraz v takovém prostředí nebyl tím hlavním.

Možná tedy nejstarší obrazy nevznikaly proto, aby byly viděny. Ale proto, že někdo vstoupil do tmy, promluvil – a prostor odpověděl. Probě-

⁴⁶ Waller, S. J. (1993/2006). *Sound and Rock Art / Echoes in the Dark*.
souhrn přístupný např. zde:
https://www.researchgate.net/publication/228965325_Sound_and_Rock_Art

hl rituál. Nejspíš velmi hluboký, emotivní, extatický... a obrazy na stěnách jsou jen otiskem těchto rituálů.

RITUÁL V JESKYNI

Co se v takovém prostoru skutečně odehrávalo, nevíme.

Nemáme jejich hlas.

Nemáme jejich slova.

Nemáme ani jediný popis.

Máme jen prostor, který zůstal, a stopy, které v něm zůstaly.

A mezi nimi napětí, které nutí k otázkám.

Jednou z nich je ta, kterou jsme už zmínili, zda máme před sebou jeden typ náboženské zkušenosti – nebo dva.

Na jedné straně stojí jeskynní malby: zvířata v pohybu, výjevy, které často působí dynamicky, téměř jako zachycený okamžik lovu. Na druhé straně malé plastiky ženských postav – tzv. venuše – zdůrazňující tělo, plodnost, objem.

Dva obrazy světa. Dva způsoby vztahu ke skutečnosti.

Jeden orientovaný ven – do prostoru, do pohybu, do události. Druhý dovnitř – do těla, do trvání, do rytmu.

Je lákavé vidět v tom dva paralelní systémy. Dvě „náboženství“, která existovala vedle sebe.

Ale stejně tak je možné, že se tyto roviny setkávaly.

Že to, co dnes vnímáme jako oddělené projevy, bylo součástí jednoho děje.

Pokud byl jeskynní prostor primárně akustický, pak rituál, který se v něm odehrával, nebyl založen na obraze, ale na zvuku.

Na hlasu.

Na rytmu.

Na opakování.

Ne jako estetickém prvku, ale jako nástroji.

Nástroji, který dokáže změnit stav vnímání.

Jak mohl takový rituál znít, nevíme.

Ale víme, jak se chová lidský hlas v prostoru, který odpovídá.

Víme, že určité frekvence se v prostoru zesilují. Že opakovaný tón může začít „držet“. Že rytmus a dech mohou postupně měnit stav vědomí – nejen u jednotlivce, ale i ve skupině.

A víme také, že lidské tělo je na takové procesy citlivé.

V tomto světle získávají ženské plastiky nový možný význam.

Ne jako obrazy k pozorování. Ale jako znaky těla, které je samo nástrojem.

Těla, které dýchá. Těla, které zní. Těla, které nese rytmus.

Pokud byl rituál založen na hlasu a dechu, pak ženský princip nemusel být jen symbolický.

Mohl být funkční.

Jak ten rituál zněl, samozřejmě nikdy s jistotou nezjistíme. Ale jsme zvědaví a chceme si něco představit. Jak by to mohlo probíhat?

Možná nezačínal náhle. Spíš pomalu.

Lidé přicházejí do prostoru, kde už není den. Světlo je slabé, nestabilní. Oheň neosvětluje prostor, jen ho místy odhaluje. Postavy se objevují a mizí. Stěny i těla nejsou jistá – spíš tušená.

Nejprve ticho. Pak jeden hlas.

Ne slova, která by něco sdělovala. Spíš tón, který hledá místo.

Opakuje se. Znovu a znovu.

Někde v prostoru se zachytí. Vráť se.

Další hlas se přidá. Ne unisono – spíš vedle, lehce posunutě. Vzniká napětí, drobné chvění mezi frekvencemi. Třetí hlas. Čtvrtý. Někdo začne rytmitizovat dech. Jiný pohyb.

Rytmus se rodí zevnitř. Tempo nejspíš postupně zrychluje, rytmus je důležitý.

Opakování zesiluje účinek. Tělo si na něj zvyká – a zároveň se jím nechává vést.

Po čase už není jasné, kdo začal. Hlas není individuální. Je součástí pole.

Prostor začne odpovídat. Některé tóny drží déle, jiné mizí. Někde vzniká hluboký, téměř hmatatelný základ, jinde se zvuk třští a vrací v úlomcích.

Tma se nemění.

Ale zkušenost ano.

To, co bylo na začátku skupinou lidí, se postupně sjednocuje v rytmu, dechu a zvuku. Vzniká stav, který není ani bdělostí, ani snem. Spíš něco mezi.

Podobné momenty známe i dnes. Velké slavnostní liturgie v některých východních církvích začínají večer před svátkem, běží celý sváteční den a končí následující den nad ránem. Klidně přes třicet hodin nostop liturgie. Třeba extatické Kyrie dokáže jet v cyklu extaticky několik hodin, včetně toho, co pozděj popíšeme v kapitole Liturgický tanec. Podobné vytržení z reality a extrémní a velmi emotivní zážitek se změnou stavu vědomí bych čekal i při paleolitickém rituálu v jeskyni. Přičtěme vizuální deprivaci a vzomeňme i na Grofovo holotropní dýchání ⁴⁷.

⁴⁷ Holotropní dýchání https://cs.wikipedia.org/wiki/Holotropní_dýchání

Opakované zpěvy, které se vrství tak dlouho, až přestanou být písni a stanou se stavem. Tělo unavené, ale zároveň nesené rytmem, který nepolevuje.

Není nutné vědět, co přesně se dělo. Stačí si připustit, že lidské tělo a hlas takový stav vytvořit dokážou.

A že prostor, který odpovídá, ho může zesílit.

Tohle všechno zůstává na úrovni hypotéz.

Nemáme žádnou kulturu, která by nám byla přímým pokračováním paleolitu. Antropologické paralely selhávají právě tam, kde bychom je nejvíce potřebovali – v detailech konkrétní zkušenosti.

A přesto něco víme.

Víme, jak se chová prostor. Víme, jak se chová hlas. A víme, co se děje s tělem, když se oba dostanou do vztahu.

Možná tedy otázka nestojí tak, co přesně dělali.

Ale co to dělá s námi, když se dostaneme do takového prostoru.

Jedna možnost je překvapivě prostá.

Pokud se někdy dostanete do podobného prostoru – jeskyně, kamenné kaple, prázdného kostela – zkuste na chvíli nepozorovat, ale jednat.

Stačí začít jedním tónem.

Držte ho dokud to udýcháte. A pak zkuste jiný.

Nevnímejte jen svůj hlas. Sledujte, co se vrací.

Kde se zvuk zachytí. Kde zesílí. Kde zmizí.

Možná si všimnete, že prostor není neutrální. Že některé tóny „fungují“ a jiné ne. Že hlas není jen něco, co vydáváš – ale něco, co se vrací zpátky a nutí vás reagovat.

A možná se na okamžik stane něco zvláštního.

Že přestanete mít pocit, že zpíváte v prostoru.

A začnete mít pocit, že zpíváte s ním.

(Samozřejmě – pokud je to místo přístupné jen s průvodcem, respektujte pravidla. Nejde o výkon ani demonstraci. Spíš o krátké setkání.)

Takové momenty jsou nenápadné. A přesto dokážou změnit způsob, jakým člověk prostor vnímá.

A tam začíná další vrstva. Ne historická. Ale fyziologická. (Viz text o fyziologickém zpěvu v knížce Od paleolitu po chorál).

NOMÁDI

Lidé v paleolitu žili jako **cykličtí nomádi**. Cyklus cesty je jako dech krajiny – v zimě se stáhne, v létě se nadechne. Moderní literatura jejich životní styl označuje jako *transhumanci* – tedy sezónní přesun mezi pastvinami. U horských oblastí se mluví i o „vertikálním pastevectví“ (v létě do hor, v zimě do údolí, typicky na Kavkaze). V jádru šlo o udržitelný, opakující se pohyb v rámci známého území.

Cesty určovaly tři hlavní faktory: roční období (bezpečné zimní tábořiště, letní loviště), migrace zvěře a dozrávání rostlin. Lidé se tak vraceli na stejná místa – ať už šlo o praktické lokality, nebo posvátné jeskyně.

Je dobré rozlišovat mezi transhumancí, která funguje v cyklu a je ekologicky udržitelná, a „kojstným nomádstvím“ – jednosměrným pohybem do cizích území s cílem podmanit, vyplnit nebo vytlačit původní obyvatele.

První neolitické zemědělské oblasti „úrodného půlměsíce“ už znaly pěstování pšenice a ječmene, chov ovcí, koz a dobytka, keramiku i jednoduché osady. Ale cyklické pastevectví fungovalo vedle nich dál.

Společenství cyklických nomádů bývala malá a egalitární. Často matrilineární (vzpomeňme na židovskou halachu) nebo rovnostářská, bez silné hierarchie. Z archeologických nálezů (Çatalhöyük, Šulaveri-Šomu, Tell Halaf) víme, že dominoval kult bohyně-matky a přírodních cyklů. Jejimi symboly byl had, strom, voda, plod či hora.

Takové skupiny měly hluboký vztah k místům, kam se pravidelně vracely. Některé měly rituální charakter – proto v jeskyních nalézáme malby (Lascaux, Chauvet) a hroby s náznaky obřadů. Paralely dnes vidíme u beďuinů, mongolských pastevců, turkmenských či saharských klanů.

Cykličtí nomádi mívají stabilní sociální strukturu (klany, rodiny), udržují výměnné vztahy s usedlými komunitami a respektují hranice teritorií i ekosystémů. Konflikty jsou spíše výjimkou než pravidlem.

Důsledky tohoto životního rytmu jsou zásadní: Krajinu vnímají jako živý organismus. Hory, řeky, pole se personifikují do podoby matky Země, ducha vody nebo stromu života. Klíčovým mytologickým motivem je cyklus – život, smrt a znovuzrození. Čas tu není lineární, ale kruhový: fáze měsíce, roční období, menstruační cyklus, dech.

Právě z tohoto základu organicky vyrostl kult bohyně matky – zosobnění věčnosti skrze proměnu, plodnost a koloběh. V Anatolii, Mezopotámii, Levantě a později i v Evropě se tento kult uchoval a dále rozvinul (Çatalhöyük, Malta, Knossos).

TURKICKÉ NÁRODY

Turkické národy tvoří most mezi třemi světy: indoevropským západem, čínským východem a islámským jihem. Jejich předislámská kosmologie se často přehlíží, a přitom jde o bohatý systém, kde se setkává obloha s kra-

jinou, cykly ročních dob s rytmem těla a duchové předků s ohněm domácího ohniště. Pojd'me si trochu přiblížit jejich původní kosmologii a mýty jako typického zástupce vnímání světa cyklickými nomády.

Původně žili v aridních stepích a horách Střední Asie jako kočovní pastevci, v některých případech částečně usedlí, s důrazem na cirkulaci ročních dob, migračních tras, území klanů. Jejich svět byl cyklický, vertikálně uspořádaný a překvapivě sofistikovaný.

Starší badatelé spojovali turkické, mongolské a tunguzské jazyky do jedné „protoaltajštiny“. Dnes převažuje názor, že šlo spíše o dlouhodobé sousedství a kulturní výměnu, než o společného předka. První písemné svědectví o Turcích přichází až v 6. století n. l. (orchoňské nápisy Göktürků), ale jejich formování začalo o tisíce let dříve.^{48, 49, 50}

Ve stepní oblasti severně od Číny (Mongolsko, Mandžusko, Altaj) žily od prehistorie kočovné národy, jejichž jazyky se mohly vzájemně ovlivňovat. Turkické, mongolské a tunguzské kmeny měly kulturní kontakty už v době, kdy čínská dynastie Zhou (asi 1. tis. př. n. l.) rozvíjela svůj stát.

Lingvisté rekonstruují proto-turkický jazyk (společný základ všech dnešních tureckých, uzbeckých, kazašských apod.). Odštěpení od jiných „altajských“ (tj. mongolsko-tunguzských) tradic se odhaduje na někdy mezi 3000–2000 př. n. l., ale to je hodně nejasné a děláme ho spíš na základě archeologie a srovnávací lingvistiky.

Předislámské turkické náboženství bylo hluboce propojené s krajinou, rytmem, tělem a vztahem k nebi a zemi jako rovnovážným pólům. Nebyl to primitivní animismus, ale komplexní rituální jazyk kočovného světa.

Jejich vnímání světa bylo cyklické, vertikálně vrstvené, sociálně ritualizované – a překvapivě kosmologicky sofistikované. Náboženský rámec tvořil Tengrizmus. Což ale to není úplně jednoznačný systém jako třeba hinduismus nebo islám. Spíš je to soubor věr, rituálů a struktur vztahu ke světu.

Hlavními prvky jejich mytologie byl Tengri (Тәңри), nebeský Bůh, transcendentní princip, neosobní a všudypřítomný. Kök Tengri byl uctíván jako „Modré nebe“ – nejvyšší, ale ne antropomorfní bůh; spíš řád, proud života. Pak tu byla Yer–Sub – ztělesňující Zemi a vody – neboli ženský princip. Umay jako bohyně mateřství, plodnosti a ochrany dětí – často ztotožňovaná s „duší života“ je spjatá s prameny, dýmem, koňmi, i

⁴⁸ Martine Robbeets and Alexander Savelyev, “The Unity and Diversity of Altaic,” *Annual Review of Linguistics* 9 (2023): 101–118.

⁴⁹ “Altaic Languages,” Wikipedia (accessed Aug 29, 2025), https://en.wikipedia.org/wiki/Altaic_languages.

⁵⁰ Stefan Georg et al., “Telling General Linguists about Altaic,” ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/231787164_Telling_general_linguists_about_Altaic.

ona byla archetyp Matky–ochránkyně, navíc spirituálně přítomna v těle každé ženy. Bohyně Umay sdílí archetyp a Ašérou (i když nejsou historicky ani kulturně propojené), a je velmi silnou a živou. Byla pohlcená islámem, ale přežila ve folklóru.

A pak jsou tu Ajyt jakožto duchové míst, předků, zvířat – bylo nutné s nimi jednat s úctou a obřady.

Šamanismus tu přitom není ani tak „víra“, jako technologie kontaktu se světem duchů a harmonií, kde šaman zprostředkovává rovnováhu mezi světy.

Je to svět vrstvený, dualistický (nebe a země), ale ne antropocentrický.

Turkické národy braly za posvátný vztah k místu – i kočovník má své hory, řeky, stromy, „ducha území“. Dál uctívali koňskou krev, dým a kosti – rituály často pracovaly s tělesností. A samozřejmě rodovou čest a předky – klan není jen rodina, ale součást duchovní kontinuity.

Jurta byla mikrovesmírem – kruhovým světem s ohništěm uprostřed. Oheň dělil kmeny, kosti uchovávaly paměť předků, krev koně spojovala světy. Koně nebyli jen dopravní zvíře, ale průvodci mezi světy. V pohřebních rituálech se často obětoval kůň, aby duši převezl do dalšího života.

Turkické náboženství neznalo ostrý boj dobra a zla. Spíš vyprávělo o plynulém proudu, který se zhustil do ostrůvku řádu, když se nebe a země spojily.

Když se od 7.-9. století šířil islám, přijal ho i turkický svět. Ale staré vrstvy nezmizely: Umay přežila ve folklóru jako ochranný duch, šamanské praktiky se stáhly do léčitelství a hudby, rituály předků zůstaly skryté. Tengri nikdy nezmizel – jen změnil tvář. Umay přežívá ve folklóru jako „ochranný duch“, rituály k duchům míst a předků přežívají skrytě, i když formálně zakázané, šamanismus se stáhl do lidových praktik, léčitelství, hudby. Turkické národy tedy oficiálně a napovrch přijaly islám, ale Tengri nezmizel – jen změnil tvář.

Turkický duchovní svět v sobě nese i stopy paleolitické kontinuity: obsahuje vertikální kosmos se třemi úrovněmi, duchy přírody i předků, používá šamanské techniky vědomí a ženský princip jako ochránce života, ne podřízený mužskému bohu.

Navíc až do přijetí islámu (a někde křesťanství nebo buddhismu) žili Turci většinou v kulturním pásmu mezi mocnými civilizacemi, ale nebyli jimi úplně pohlceni. Západní stepní okraj Číny, sibiřské hory, východní Kazachstán – to všechno bylo kulturně hraniční a zároveň svobodné prostředí. Proto si mohli uchovat osobitou mytologii, která není ani indoíránská, ani čínská, ani mezopotámská.

Neexistuje jedna „kanonická“ verze stvoření světa podle turkické tradice, protože se vše předávalo ústně a lokálně. Ale zhruba takto vypadá nejčastější forma vyprávění:

Na počátku bylo jen modré nebe a nekonečná voda. V tomto světě se vznášel velký vodní pták – často kachna nebo labuť. Ten byl manifestací Tengriho, nebeského principu.

Z vody se vynořila bohyně Umay – podoba Země. Umay neměla lidské tělo, byla jako mlžná ženská postava nebo někdy vypadala jako had a jindy měla podobu vlny nebo jen měkkého světla. Přinesla s sebou zrnko hlíny, ze kterého vzešel pevný ostrov.

První tvorové a lidé se narodili z dechu Tengriho a z těla Umay.

První lidé byli stvoření z hlíny, vaječných skořápek nebo z mlhy. Dýchli do nich bohové (nebo šaman-prapředek). Lidstvo mělo dvě složky: horní (světlou) a dolní (těžkou).

Tato dualita nebyla morální, ale kosmická – jako Yin a Yang.

Horní svět (Üstki Dünyä) zamená svět duchů, ptáků, světla, střední svět (Orta Dünyä) je svět lidí, zvířat, hor, ohnišť a dolní svět (Altıki Dünyä) – svět mrtvých, vody, předků.

Některé verze obsahují hada – strážce nebo zrádce. V některých verzích se vynoří duch chaosu (někdy v hadí podobě), který buď rozbije jednotu světů, nebo přinese smrt jako součást rovnováhy.

Had v turkických mýtech není "satan", představitel zla, spíš ambivalentní síla změny a zkoušky.

Oheň a kosti jsou v těchto mýtech prvky stvoření i paměti. Oheň rozdělil lidi na kmeny – každý má svůj „posvátný oheň“. Kosti se nepálily, ale vracely zemi – protože „duch sídlí v kostech“. Základní duchovnost se točila kolem zachování rovnováhy mezi světy skrze obřady.

Koně⁵¹ se stali zásadní součástí mystického světa. Kůň fungoval jako spojovník světů. Kůň je duchovní průvodce – nositel mezi světy. V některých mýtech se první člověk narodil z koňské krve nebo spadl z nebe na hřbetu koně.

Stvoření světa podle turkických národů není boj dobra se zlem jako v Íránu, není jednorázový výrok jako v Genesis, a není chaos poražený hrdinou jako v Mezopotámii. Je to pomalu se zhušťující proud, ve kterém

⁵¹ Koně a vozatajství, které kdysi „nakopla“ kultura Sintašta, se staly univerzálním stepním balíčkem. Turci ten balíček později převzali – ale nepřímou a s vlastními inovacemi (jízdní lukostřelba, sedlo, později třmen).
https://www.researchgate.net/publication/347578182_A_Dynamic_6000-Year_Genetic_History_of_Eurasia%27s_Eastern_Steppe

se nebe a země propojí, vznikne ostrůvek řádu v moři změny a lidé vstoupí jako součást, ne pánové.

Vypráví se, že kdysi dávno mladý pastevec přišel o své stádo. Zmatený a zoufalý ulehl k ohni, a v noci se mu zdálo o koni, který měl křídla z dýmu. Kůň ho odnesl vzhůru, až ke Kök Tengri, kde se modré nebe chvělo jako voda.

Tam stála postava ženy – nebyla z masa, ale z mlhy a světla. To byla Umay. Podala mu hrst hlíny a řekla: „Tohle je tvůj ostrov. Když ztratíš cestu, vždy se na něj vrat’.“

Ráno se pastevec probudil. Hlína, kterou svíral ve snu, byla v jeho ruce skutečná. Postavil na ní oheň, a brzy se kolem něj shromáždil nový klan.

Tak Turci věřili, že každý kmen má svůj ostrov v moři světa – svůj kus hlíny, svůj oheň, svého koně a svou Umay, která nad ním bdí.

INDOEVROPANÉ

Dlouho předtím, než se zrodily městské státy Mezopotámie, sdíleli předkové pozdějších Indoevropanů i usdlých staroorientálních národů podobný rytmus „cyklického nomádství“: sezónní přesuny mezi pastvinami, prameny a svatými místy severní Přední Asie.

S nimi se rodil i společný obraz světa: Bohyně země a vody po boku nebeského/ bouřkového partnera – archetyp, který později rozeznáme jako Inannu a Dumuziho v Sumeru, Él–Ašeru v Levantu či (v rekonstrukci) PIE⁵² dvojici Dyēus Ph₂tēr a Matku-Zem.

Zatímco jižní větve (Akkad, Sumer, Kanaán) postupně zakládají města a písmo, severní proud překračuje kavkazské prahy a rozvíjí stepní způsob života. Ten se naplno projeví až v 4.–3. tisíciletí př. n. l. v pontsko-kaspické stepi (Jamnaja), ale hlubší „přechodová“ zóna mezi Severním Balkánem, Anatolií, Arménií a dolním Povolžím se rýsuje už mezi 6.–4. tisíciletím.

Současně přichází do Evropy první zemědělská vlna (přes Anatolii a Balkán): vesnice, obilí, domestikace – „neolitická revoluce“, která většinou lokální populaci spíše obohacuje než nahrazuje. Na jihu se rodí městská civilizace pluhu a zavlažování; na severu se chystá civilizace pohybu a kola. Dvě logiky, které se budou znovu a znovu potkávat – vlastně až do současnosti, kdy možná znovu sílí jejich protiklad.

ZDOMÁCNĚNÍ KONĚ

Po tom, co se neolitictí cyklickí nomádi usadili se v kaspických a černomořských stepích změnili životní styl. Mezi 4000–3000 př. Kr. došlo na severu (stepní oblasti Povolží a Ukrajiny) ke zdomácnění koně a zavedení vozu.

Důsledkem byla schopnost mobility a kořistných výprav. PIE výboje přinesly obrovský jazykový a kulturní posun. Zasáhly starší neolitické kultury s kultem Bohyně (např. Vinča, Tripolje). Díky tomu vznikly mobilní, expanzivní kultury jako Srednij Stog a později Jamnaja.

Rozdíl v podmínkách a životě způsobil zřejmě i k mytologickou divergenci: severní linie přenáší mýtus do symboliky válečnické moci, hromu, nebeského otce, úderu, zatímco jižní linie fixuje kult plodnosti, věčného návratu, božské dvojice a obětiny.

Současně přišel klimatický impuls: Aridizace⁵³ ponticko-kaspické stepi – tedy vysychání a ochlazování stepí, kde Jamnajská kultura sídlila. Změna klimatu mohla zhoršit dostupnost pastvin a vody, což vyvolalo potřebu hledat nové oblasti pro pastevectví. Toto období souvisí s tzv. Subbore-

⁵² Zkratku PIE tu často používám, znamená Proto Indo-Evropské a často je používán i jinou odbornou literaturou.

⁵³ Klimatická aridizace je proces dlouhodobého vysušování v důsledku změn klimatu, kdy roční úhrn srážek klesá pod roční hodnotu výparu, což vede ke vzniku aridních oblastí (pustin).

álním klimatickým obdobím – chladnějším a sušším než předchozí holocenní optima. Výsledkem bylo, že pastevecké skupiny se začaly pohybovat na západ (do Evropy), jih (k Balkánu) a východ (do Kazachstánu a dál).

Pastevecká společnost ve stepích vykristalizovala ve formu tzv. expanzivního (dobyvatelského) nomádství, které má mužskou dominanci zakódovanou v každodenním životě: boj, kontrola stáda, expanze. A to se přenáší i do mytologie.

Pro Proto-Indoevropany (PIE) se stal životním modelem válečně orientovaný, jednosměrný expanzivní pohyb s cílem ovládnout nové území typický. Stejně jako ho v dějinách později potkáme u Hunů, Mongolů v expanzivních fázích, turkických kmenů po přijetí islámu, později i v některých vikingských výpravách.

Tenhle životní modus označuje jako *pastevectví válečníků, kořistné* nebo *predátorské nomádství*, v archeologii se někdy používá pojem „stepní migrační model“, v antropologii *agresivní nomádská expanze*.

Hlavním nositelem expanze se stávají mladí muži, kteří tvoří silnou a vysoce mobilní vojenskou organizaci, jejíž cílem je zabrat území bez respektu k původnímu obyvatelstvu. Náboženství takových skupin je v souladu s jejich životním stylem hierarchické, válečnické, s akcentem na nebeského „otce“ nebo boha války, hromu, síly.

Zatímco cyklický nomadismus⁵⁴ znamenal rotaci mezi známými pastvinami, lineární, jednosměrný se stal zaměřeným na expanzi. Území prvních je známé, stabilní, dlouhodobě sdílené, expanzivní nomádi stále míř vpřed do neznáma. Dobývají neznámé, cizí území a podrobují si ho i s jeho předchozími obyvateli. Cykličtí nomádi provozují udržitelné pastevectví, výměnný obchod, ekonomika kořistných nomádů je závislá na plnění a daních. Cykličtí nomádi mají ke krajině posvátný, uctívající, ochranný vztah, pro expanzivní nomády je to vztah instrumentální, území jako prostředek moci. Konflikty mezi cyklickými nomády bývají spíše lokální, omezené, často rituálně vyřešitelné, pro expanzivní nomády jsou konflikty nedílnou a trvalou součástí jejich existence. Jsou časté, brutální, končící genocidou nebo zotročením.

Sociální struktura cyklických nomádů je rodová, rovnostářská, klade důraz na klan. Ženy mají významnou roli – ve struktuře i v duchovní oblasti. U expanzivních nomádů je hierarchická, vojensky organizovaná, maskulinní. Důraz je na mužskou sílu, ženy jsou podřízené nebo proměněné v trofeje.

Náboženství cyklických nomádů je založené na přírodních cyklech, velkou roli hrají duchové míst a předků, bohyně plodnosti, u expanzivních nomádů je to nahrazeno a přicházejí váleční bohové, nebeský otec, kult

⁵⁴ Viz str. 48 Turkické národy

předků padlých válečníků. Kosmologie cyklických nomádů je vázaná na krajinu, posvátné hory, řeky, stromy, u expanzivních nomádů začíná být založená na stvoření skrze boj, bůh bouře proti chaosu.

Pro cyklické nomády je klíčová Matka Země, posvátná hora, božský pár (často žena = země, muž = nebe), ale pro expanzivní nomády je to nebeský bůh-válečník, „otec bohů“, sluneční bůh, potlačení bohyně matky.

Cyklickými nomády jsou třeba Beduíni, Mongolové v klidové fázi, transhumantní kmeny Kavkazu, Nuristani, předindoevropská populace Evropy, přírodní populace Afriky a Austrálie. Expanzivními nomády jsou třeba raní Indoevropané (Jamnaja), Hunové, Arabové nebo Turci šířící islám, Mongolové v expanzi, Skythové, Avaři, Maďaři v expanzi.

Společenská role žen v Mezopotámii byla významná (plodnost, chrámové kněžky) a hlavním božstvem se stal Božský pár (El–Ašéra, Inanna–Dumuzi). Mýty se soustřeďovaly kolem kosmického dramatu a plodivé duality. Dobyvatelská kultura PIE roli ženy redukovala na rodinu a domácí prostor a božstvo byla vyhraněně patriarchální a silové – Otec blesku, válečný bůh (Perun, Indra). Mýty se pak zaměřily na hrdinský a epický Mýtus o válce, bouři, dobytí.

S tím souvisí postavení bohyně-matky a míra, jak byl rozvinutý vztah muže a ženy v mýtu. V Mezopotámii je silná, je to součást vyrovnaného božského páru – Ninhursag, Ki, Inanna, Ašéra, Ereškigal. V PIE zůstaly jen nevelké dochované stopy: D^héǵ^hōm (země), H₂éwsōs (úsvit). Pro Mezopotámii jsou typické erotické nebo partnerské motivy uvnitř božského páru, v PIE tento rozměr téměř úplně chybí. A pokud už je v mýtech PIE, je to většinou přejaté z jiných kultur.

Další souvislostí, která je spojená se stylem života, je používání písma – pro fungování urbanizované mezopotámské společnosti bylo nutnou podmínkou a proto vzniklo a rozšířilo se klínové písmo a to přineslo i rozsáhlé písemnictví, PIE tuto potřebu neměla a proto i informace o ní se nám zachovaly značně střípkovitě.

Mezopotámie byla civilizací, kde vznikla komplexní teologie založená na dvojici muž–žena, často v erotickém, plodivém a cyklickém vztahu. Právě díky zemědělství, urbanismu, písmu a dlouhému kulturnímu kontinuu bylo možné tuto symboliku rozvíjet.

U PIE je situace jiná – tradice zůstala déle ústní, společnost byla více válečnicko-pastevecká, a tak kladli důraz na hierarchii, moc, slunečního otce, zatímco bohyně ustoupila, případně byla podřízena (např. jako manželka, ale ne spoluvládce).

V předindoevropských kulturách Evropy a Blízkého východu (neolitické vesnice, svatyně) byl ženský princip silný a posvátný. Do značné míry mů-

žeme počítat s tím, že před-PIE Evropa velkou část své kosmologie sdílela s Mezopotámií, protože vycházeli ze sdílených kořenů.

Mezopotámie, Egypt, Levanta si ten ženský princip udržely, i když později byl také částečně marginalizovaly (např. v období Asýrie nebo raného judaismu).

Historici a antropologové často pozorují tento cyklus klidu a výbojnosti u stepních národů. V klidovém stavu obchodují, migrují, pastevčí – vztahy se sousedy jsou často kooperativní a jsou v rovnováze se svým prostředím.

Když dojde ke „spouštěči“, což je třeba klimatická změna (sucho, pastviny zanikají), populační tlak, politická expanze jiných států, vynález nebo rozšíření nové zbraně (např. třmen, kompozitní luk), náboženský nebo ideologický impuls (např. džihád, „nebeský mandát“)… dojde k transformaci: Z klidného kočovníka se stává válečný nájezdník.

Je to téměř jako „infekce“ ideologií nebo krizí, která mění jejich chování.

Vidíme tu analogii na buněčné úrovni. V mikrobiologii existuje jev, kdy některé bakterie jsou původně neškodné nebo jen mírně patogenní, ale po infekci bakteriofágem (virem, který napadá bakterie) získají nové genetické vlastnosti – často toxiny nebo agresivní chování. Například Cholera (*Vibrio cholerae*) – způsobuje smrtelné průjmy, ale *jen tehdy*, pokud je bakterie infikována určitým fágem, který jí vnutí gen pro cholera toxin. *E. coli* – běžná střevní bakterie, ale některé její nebezpečné kmeny (např. O157:H7) mají fágové geny kódující smrtící toxiny.

Tohle se nazývá fágová konverze a je to vážně fascinující: Bakterie nejsou „agresivní“ samy od sebe, ale něco je „hackne“ a změni jejich chování.

Většina bakterií je tak v této symbolice pomyslným cyklickým nomádem. V jednu chvíli se střetne s *bakteriofágem* a ten způsobí fágovou konverzi. Stejně jako se společenství lidí střetne s cizí ideologií, je vystaveno stresu, klimatickému kolapsu. Fágová konverze způsobí produkce toxinu, infikované společenství přejde k expanzivnímu militarismu. Na buněčné úrovni propukne infekce na civilizační dojde k rozpoutání dobovačných válek.

Myšlenkově nedaleko je René Girard^{55, 56} „Násilí má tendenci růst geometricky, napodobovat se a šířit jako epidemie.“ (volná parafráze), a k expanzi destruktivního chování dochází často v napodobivém (mimetickém) cyklu. V jistém smyslu se pak i ideologie nebo civilizační stres šíří jako virus.⁵⁷

Zatímco lidé v Mezopotámii nepřerušili neolitickou kontinuitu (byla to civilizace, která „nikam nešla“, ale „zakořenila“), rozvíjela se města, chrámy, písmo, stavěly se sofistikované zavlažovací kanály, psala se písemná teologie, kde dostaly božské páry jako Inanna–Dumuzi nebo El–Ašéra komplexní podobu, ženy zde měly kulturní a rituální roli, dokonce existovaly vysoké kněžky a chrámové kultovní služby. Pastevectví a koňská domestikace (cca 3500–3000 př. Kr.) vedly k vysoké mobilitě, ale také k hierarchii: Vznikla válečná elita, která držela moc i symbolickou autoritu.

KULTURA JAMNAJA

Kultura Jamnaja (cca 3300–2600 př. Kr.) byla výrazně mobilní pasteveckou společností stepí severně od Černého moře.

Kulturu původních Proto-Indo-Evropanů (PIE)⁵⁸ – považujeme nikoli za „plně vyvinuté“ národy s vlastními jazyky jako později Řekové, Indové, Peršané, ale za společný základ, z něhož se jednotlivé indoevropské větve teprve postupně vyvinuly. Název Jamnaja pochází od označení jámových hrobů, Slovo kurgan⁵⁹ je ruské, resp. původně turkické (курган) a znamená „mohyla“ (pohřební).

Protoindoevropané slovo „kurgan“ neznali. Pro hroby, mohyly a pohřební komory měla PIE pravděpodobně jinou slovní zásobu: *mor-*, *mṛtós* znamená „mrtvý“ a odtud např. „místo mrtvých“ *g^{wer}H-* je „hora, hromada“ (odtud germánské *berg*, slovanské *gora*) a mohlo být použito i pro „nasypanou horu zeminy“ *d^hh₁g^{wh}* znamená „zakrývat, pohřbívat“ a je příbuzné např. s lat. *funus* („pohřeb“), *túm(h₂)-os* pak znamená „hromada, val“ (řecké *túmbos* = mohyla, lat. *tumulus*) – to je asi nejbližší známý PIE

⁵⁵ Násilí a posvátno (La violence et le sacré, 1972)

V této knize Girard vysvětluje, že lidská touha je mimetická – tedy napodobujeme touhy druhých. Konflikt vzniká, když dva nebo více lidí chtějí totéž – to eskaluje do násilí. Násilí má tendenci se šířit a stupňovat: jakmile jednou začalo, „infikuje“ společnost. Aby se násilí zastavilo, lidstvo podle Girarda vytváří obětní mechanismus – tj. společenskou „imunitní reakci“, která krizi přenesla na obětního beránka.

⁵⁶ Klamná cesta a pravda (Des choses cachées depuis la fondation du monde, 1978)

⁵⁷ Kdo je váš bližní? (Je vois Satan tomber comme l'éclair, 1999)

⁵⁸ Geneticky nese komponenty stepní (EHG – Eastern Hunter-Gatherers) + zemědělské (CHG – Caucasus Hunter-Gatherers).

⁵⁹

termín odpovídající významem „mohyla“. Takže původní PIE označení pro mohyly by spíše odpovídalo typu *túm(h₂)os* „tumulus“, zatímco „kurgan“ je až turkická náhrada.

Koho by to zajímalo – hlavní záporná postava Kurgan z Highlandera prý není přímo spojená s touto historickou kulturou, spíše má prý jméno evokovat starobylost, brutalitu a „prastaré síly“.

V Jamnaské kultuře došlo k patriarchálnímu zlomu. Mužský bůh přebíral roli „otce bohů“ – typicky nebeského vládce, boha války, bouře nebo zákona. Bohyně je zatlačena do podřízené role, nebo zcela absorbována (např. jako „dcera boží“, milenka, nebo démonka). Kosmos je nově hierarchický – vládce z nebe sesílá řád, na zemi vládne král jménem boha.

Můžeme si ukázat na příkladech:

Dyēus Phtēr / Perun / Zeus / Jupiter / Yahweh vs Él a Ašéra

Velehradský Perun vs. podzemní Veles

Hésiodos: Gaia → Rheia → Héra → jako postupná marginalizace

Genesis: Elohim bez bohyně, Ašéra byla odstraněna

Tahle proměna, kterou si prošli před-Indoevropané, byla klíčovým zlomem, který vývoj na sever od Kavkazu oddělil od světa jižně od Kavkazu – aspoň na dlouhou dobu.

Zatímco životní styl Mezopotámie se stal usedlým charakterizovaný péčí o pole a urbamizací, PIE si osvojili mobilní, kočovný, expanzivní styl života.

Jejich expanze na západ do Evropy (kultura šňůrové keramiky a později kultura zvoncovitých pohárů,) měla mnohem více rysy invaze válečných skupin než mírumilovné migrace rodin. Netáhly celé klany / rodiny, vidíme scénář, kdy doslova invazi ve vlnách podnikaly ozbrojené a nespíš dobře organizované skupiny mladých mužů, kteří šli obsadit nová území a podrobit si jejich zdroje.^{60, 61, 62}

⁶⁰ Masové hroby jako *Talheim* nebo *Schöneck-Kilianstädten* dokazují kolektivní násilí v době, kdy se Corded Ware setkávali s místními neolitickými komunitami – ukazuje se výrazná asymetrie pohlavního násilí a útočné agrese https://www.academia.edu/124856253/2021_Yamnaya_Interactions_Proceedings_of_the_International_Workshop_held_in_Helsinki_25_26_April_2019_Ed_by_V_Heyd_G_Kulcsár_and_B_Preda_Bălănică_The_Yamnaya_Impact_of_Prehistoric_Europe_2_Budapest_Archaeolingua_551_p_

⁶¹ Kristiansen et al. poukazují na genocidní charakter migrací stepní elity, která „vymýtila“ mužské linie místních komunit a kulturně asimilovala ženy při přebírání místních tradic (např. Bell Beaker subkultura) <https://indoeuropean.eu/2019/03/how-the-genocidal-yamnaya-men-loved-to-switch-cultures/>

⁶² Goldberg et al. 2017 “Ancient X chromosomes reveal contrasting sex bias in Neolithic and Bronze Age Eurasian migrations”. <https://www.pnas.org/content/114/10/2657.full.pdf>

Jamnější muži přicházeli ozbrojeni, místní muže vybili a ženy si buď podrobili, nebo s nimi navázali vztahy, na začátku nejspíš pravidelně vynucené.

Tahle invazní strategie PIE mužů měla do značné míry až genocidní charakter a z genetického základu obyvatel během 2-3 generací (!) prakticky vymizela mužská část genů původní populace. Genetické důkazy (např. Haak et al., 2015) ukázaly, že kolem roku 3000 př. Kr. došlo ve většině Evropy k dramatické genetické změně – muži nesli téměř výlučně stepní (Jamnaja) genetické znaky, zatímco ženská linie (mitochondriální DNA) zůstala převážně lokální.^{63, 64, 65, 66, 67}

V Evropě došlo tedy k totálnímu převrstvení. PIE jazyky postupně zcela nahradily původní neindoevropské jazyky (jedinou výjimkou zůstala Baskičtina). Geneticky to bylo podobné. Analýzy ukazují, že příchod byl spojen s převažující mužskou migrací – geneticky se zachovaly hlavně ženy z původní populace, ale mužské linie (haploskupina R1b) nahradily původní téměř úplně.⁶⁸

Archeologické doklady ukazují, že v raných fázích kultury šňůrové keramiky⁶⁹ v Jutsku tvořili pohřbení ve velmi krátkém časovém okně z více než 90% muži. To potvrzuje instituci exogamních válečných mlá-

⁶³ Haak et al. (2015) – *Massive migration... Western Steppe herders into Europe*. Genetická analýza ukázala, že Corded Ware lidé v Německu čerpali ~75 % své DNA z Jamnaja stepních populací, což vyústilo ve prakticky úplné vytlačení místních Y-DNA linií (např. I2, G2a, E1b) <https://arxiv.org/abs/1502.02783>

⁶⁴ Allentoft et al. (2019) – *Unraveling ancestry, kinship, and violence in a Late Neolithic mass grave* (PNAS). *Nature* 522, 207–211 (2015). Studie řeší masakr Globular Amphora kultury v jižním Polsku. Všechny exhumované oběti ukázaly známky násilné smrti a genetickou kontinuitu izolované komunity, zatímco rozsáhlá výměna manželství s Corded Ware populací sugeruje pohlavně asymetrický demografický posun https://www.researchgate.net/publication/391190392_Male_Lineage_Collapse_and_the_Rise_of_the_Yamnaya_Rethinking_the_Protohistoric_Transformation_of_Eurasia

⁶⁵ Archeologické studie o Talheim / mass grave, viz Schulting & Fibiger (PNAS 2015) <https://arxiv.org/abs/1502.02783>

⁶⁶ *Nature* (2023) – *100 ancient genomes show repeated population turnovers* Genetické údaje odhalují výrazný úbytek mužských linií v Evropě během 3. tisíciletí př. n. l., spojený s expanzí stepních populací a zvýšenou mortalitou (včetně morových epidemií) <https://www.nature.com/articles/s41586-023-06862-3>

⁶⁷ Navazující model patrilineárního vývoje (*Nature Communications* 2024) Studie modelující patrilineární společnosti ukazuje, že pokles mužských Y-linií může být vysvětlen jak násilím, tak i strukturální převahou stepní elity v reprodukční moci.

⁶⁸ <https://www.science.org/content/article/thousands-horsemen-may-have-swept-bronze-age-europe-transforming-local-population/>

⁶⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Corded_Ware_culture

dežnických skupin (teenagery – „Black Youth“, vlčí iniciace). Tyto skupiny sloužily jako expanzní jádro společnosti – často bez žen až do sňatku po dosažení zralosti.⁷⁰

Pokud si řádění jamnajských tlup cheme ještě trochu víc přiblížit – podle výpočtů vychází, že každý z nich během tažení pozabíjel řádově desítky místních obyvatel.

Ještě extrémnější případ – podle studie Olalde et al. (2018, Nature) došlo mezi lety 2500–2000 př. n. l. k nahradě ~90–95 % genofondu původních neolitických Britů přistěhovanci kulturou jejichž genetika nese jasný Jamnaja podpis Šňůrové keramiky a Zvoncových pohárů. Téměř kompletní genetická výměna.

Haak et al. i další autoři definují migraci jako organizovaný, strukturální proces, zahrnující rekognoskaci území, plánování, informační výměnu mezi regiony a postupné osídlení – nikoli spontánní pochod celých rodů. Navíc genetické vzorky ukazují spojitost s mužským jádrem migrantů, kteří se po určité době mísili s místními ženami.^{71, 72, 73}

Migrace probíhala ve vlnách a interakcích: Šňůrová keramika vznikala jako polyetnická struktura zahrnující mužské jamnajské přistěhovance a místní ženy zemědělců. Ve výsledku vznikla společnost s převážně stepní mužskou linií a lokální ženskou komponentou.

U populace kultury se šňůrovou keramikou (cca 2900–2300 př. n. l.) dominuje haploskupina R1a-M417, což je přímý genetický „podpis“ Jamnajské kultury. V některých lokalitách (např. Polsko, Německo, Čechy) tvoří >90 % mužských linií. Mitochondriální DNA (dědičná po matce) je mnohem rozmanitější a „neolitická“, což značí, že ženy pocházely z místních populací – neolitických zemědělců (např. LBK nebo kultury nálevkovitých pohárů).

Kultura se šňůrovou keramikou byla expanzivní, patriarchální a mobilní, silně orientovaná na status, majetek (dobytek), válku a iniciaci. Podrobení žen z místní populace (pravděpodobně včetně násilné asimilace) mohlo být součástí širší strategie dominance – podobně jako u jiných historických případů válečných expanzí. Dlouhodobě se tím vytvořil nový genetický a kulturní základ pro budoucí indoevropské společnosti Evropy.

⁷⁰ <https://www.cambridge.org/core/journals/antiquity/article/retheorising-mobility-and-the-formation-of-culture-and-language-among-the-corded-ware-culture-in-europe/E35E6057F48118AFAC191BDFBB1EB30E>

⁷¹ <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-archaeology/article/massive-migrations-the-impact-of-recent-adna-studies-on-our-view-of-third-millennium-europe/B225B14D82066373B2C11295AA1D146>

⁷² <https://media.nature.com/original/nature-assets/nature/journal/v522/n7555/extref/nature14317-s1.pdf>

⁷³ <https://www.biorxiv.org/content/10.1101/013433v1.full.pdf>

Nešlo o „pomalu probublávající kulturní změnu“, ale o rychlý demografický posun, který zahrnoval vysokou míru mobility (díky koním a vozům), měl mužskou převahu, vedl k výrazné kultuře nového typu – zřejmě i se změnou jazyka (indoevropština), a vyústil v nahradu předchozí populace.

Některé modely hovoří o tom, že už 6 000–10 000 jedinců z oblasti mezi Volhou a Dněprem (tj. oblast Jamnajské kultury) stačilo k vytvoření dominantního genetického vlivu ve střední Evropě, přičemž je velmi pravděpodobné, že zejména první generace dobyvatelů vedly viditelně silně polygamní styl života a další, už smíšená, generace demograficky velmi rychle narůstala.⁷⁴ Po třech generacích (cca 75 let) může mít původní migrační skupina 100–150 000 potomků, kteří nesou převážně stepní mužskou DNA, ale smíšenou matrilineární linii.

Vše nasvědčuje tomu, že nešlo o jeden jednotný proud, ale spíš o menší, paralelní tlupy velikosti stovek (100–500 osob), tvořené několika mužskými válečnickými družinami, s možná několika ženami (viz výše), možná s vozy. Mohly fungovat autonomně, ale sdílely jazyk, rituály, styl života a hodnoty a výsledkem byl kulturně jednotný, ale decentralizovaný pohyb.

Přišli s Jamnajci i ženy? Ano – ale v malém množství. Možná manželky elit, nebo ženy unesené cestou. Většina jamnajských žen podle všeho zůstala na východě ve stepích, kde tato gendrová nerovnáha ještě víc upevnila partiarchální společnost.

A změny nastaly i kulturní a mytologické: Původní matrifokální a možná mírumilovné společnosti byly nahrazeny bojovnickou, otcovsky orientovanou kulturou.

Evropa přešla symbolicky od Venuše k Perunovi. Proces migrace PIE do Evropy byl nejdramatičtější a nejzásadnější. Z před-PIE kultury a společnosti téměř nezůstal kámen na kameni.

Kulturní důsledky byly tedy zásadní a pronikly do všech oblastí života. S těmito válečnými výpravami se šířily i nové jazyky (praindoevropština), válečnické aristokracie a nové pojetí společnosti – patriarchální, hierarchické a silně orientované na boj, čest a expanzi.

Mimochodem, kdo jste v dětství četl nebo viděl zfilmovanou Osadu Havranů od Eduarda Štorcha, možná vzpomenete, že ke konci knížky se

⁷⁴ Genetické vzorce ukazují, že malý počet mužů zanechal obrovské množství potomků – což je typický signál polygamie a mužské reprodukční dominance. vysvětluje, proč 1–2 mužské linie (R1b) dnes dominují celé západní Evropě. Např. haploskupina R1b-M269 kv kultuře zvoncových pohárů doslova „explodovala“ – dnes ji nese většina západoevropských mužů. To není možné jen monogamním způsobem: Dobyvatelské *elity musely mít víc žen*.

objeví záhadní vetřelci, jezdí na koni ⁷⁵, srtílí z luku a mají kovové zbraně. Tak to byli podle všech indicí oni.

Je zajímavé srovnat tuhle invazivní vlnu s jinými popsány svém charakterem obdobnými migračními explozemi – jako například invaze islamizovaných Arabů za Ummájovců nebo můžeme srovnat i se současnou migrační vlnou mladých mužů z Afriky do Evropy. K obojímu se vrátíme později.

DOBYVATELSKÉ TAŽENÍ JAKO RITUÁL

Jamnajská expanze nebyla jen vojenský tah. Měla podobu rituálu – přechodu do dospělosti pro mladé muže. Byla to zkouška, iniciační obřad. A právě tyto vzorce přežily i v pozdějších indoevropských mýtech a pohádkách. Najdeme je jak na straně vítězů, tak poražených.

Jamnaja – a po ní i šňůrová keramika a další kultury – stavěla svět na patriarchátu. Muž držel moc, půdu, rod. Hroby plné zbraní, koní a vozů ukazují válečnický étos. A také věkové skupiny mladíků, oddělených od zbytku komunity. Něco podobného známe z řeckých, indických nebo germánských společností.

Válečné tažení bylo praktické i posvátné. Mladíci odešli, putovali, bojovali. A když se vrátili s kořistí, stali se „opravdovými muži“. Získali půdu, postavení, často i ženu.

Stopy tohoto rituálu najdeme všude. V obrazech „vlka“ a bojovníka, v archetypu vlčích družin – Männerbünde. Řekové, Indové, Germáni, Skytové, Slované – všude se objevují mladí, divocí válečníci. Vlk jako totem. Masky, přeměna. Ne už chlapci, ale ještě ne muži. Žijí mimo komunitu, bojují, putují. A teprve návrat s kořistí je zasvěcuje.

Řekové jim říkali Koureti nebo Epheboi – mladí bojovníci, kteří museli žít mimo obec a dokázat svou hodnotu. (Ve Spartě se tenhle rituál stal legendárním.) V Indii známe Vratyu – kočovné, rituálně nečisté bojovníky

⁷⁵ Raní Indoevropané jezdili bez sedel a třmenů, luk nosili, ale „jezdeckou střelbu“ z toho (zatím) neudělali – bojovali z vozů a pěšky; střelecká jízda je až mladší stepní specializace. „Válečný balíček“ 2. tis. př. n. l. je hlavně sprážený kůň + sprážený vůz (spoková kola) + luk, ale ne střelba v sedle. Nejstarší sprážený, lehké spokové vozy známe právě ze sintašského okruhu (cca 2000 př. n. l.). Sedla v pravém slova smyslu (plstěné/kožené se „hříbky“ pro kolena) se v pramenech objevují až u skytsko-altajských kultur (5.–3. stol. př. n. l.; Pazyryk ap.). Dřív se jezdilo holým hřbetem. Třmeny jsou až mnohem pozdější vynález: první bezpečně doložené dvojité třmeny jsou v Číně na počátku 4. století n. l.; odtud se šíří dál. V době raných PIE tedy třmeny neexistují. Systémová jízda s lukem (tj. taktika postavená na mounted archery) se v pramenech objevuje až u železných stepních národů (Skytové, Sarmati) a také v novoasyrských reliéfech 9.–7. stol. př. n. l..

bez domova, ale s velkou váhou. Germáni měli své Ulfhednary, „vlčí muže“, a Einherjary, duchy padlých bojovníků v Ásgardu. Skytští královští synové žili odděleně od žen, v čistě mužských komunitách.

Antropolog Kristian Kristiansen nebo lingvisté jako Mallory a West v tom vidí ozvěnu praindoevropské tradice, která sahá až k Jamnajcům.

Zatímco pro Jamnajce šlo o „héroický přechod“, pro původní neolitické kultury šlo často o katastrofu, která se mohla zapsat do folklóru jako nářek, pád, zapomenutý zlatý věk nebo do pozdějších mýtů jako padlé matriarcháty, bohyně, které byly svrženy, kultury míru, nahrazené válkou (některé feministické výklady). Například Mýty o Amazonkách (ženská společnost, nakonec poražena), pád zlatého věku v Hesiodově Teogonii – přechod od míru k násilí, boj bohů s démony (Indra vs. Vritra, Zeus vs. Titáni) – staré síly chaosu jsou poraženy silou, která přináší „řád“ (indoevropský motiv).^{76, 77, 78, 79}

Jenže – a tady je ten zlom – u Jamnajců se rituál zvrátil. Mladík, který měl odejít a pak se vrátit, se nevrátil. Celá generace se nevrátila. Rituál přechodu – odejít, zvítězit, přinést kořist, být přijat mezi muže – se proměnil v něco jiného. V odchod bez návratu. V trvalé osídlení. Vznikla nová elita, nová komunita. Z iniciační cesty se stala migrace.

Tohle mění měřítko. Osobní rituál se nafukuje na civilizační proces. Archetyp se přetavuje do dějin. Vítězství není jen moje, ale celé generace. Není to návrat domů, ale založení nového domova.

Jenže každé vítězství má i rub. Tam, kde Jamnajci zakládali nové kmeny, mizely původní kultury. V jejich folklóru se to možná proměnilo v nářek nad zlatým věkem, ve vzpomínky na padlé matriarcháty, v mýty o poražených bohyních. Feministické výklady v tom vidí přechod od ženského k mužskému principu: Amazonky, které nakonec podléhají. Bohyně země – Gaia, Danu, Prithivi – ztrácí moc. Nebeští bohové – Zeus, Indra, Perun – ji přebírají.

Výsledek? Starší kultury byly pohlčeny nebo podřízeny. Jejich ženská symbolika sklouzla do „nižších“ sfér – domácí bohyně, víly, lesní duchové. Nové pantheony povýšily mužské bohy nebe, blesku a války. Perun, Zeus, Indra, Thor – vládci řádu, kteří porazili síly chaosu.

⁷⁶ David W. Anthony – *The Horse, the Wheel and Language* (2007)

⁷⁷ Kristian Kristiansen & Larsson – *The Rise of Bronze Age Society* (2005)

⁷⁸ Bruce Lincoln – *Death, War, and Sacrifice* (1991)

⁷⁹ West, M. L. – *Indo-European Poetry and Myth* (2007)

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Svět podle Ašéry.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.